

Universiteit Utrecht

Corona in de ban? Zeg het elkaar dan!

Sociale netwerken bevorderen het naleven van de coronamaatregelen

Simon de Jong
Tobias Stark
Valentina Di Stasio
Maykel Verkuyten

Colofon

Opdrachtgever

Universiteit Utrecht, Faculteit der Sociale Wetenschappen

Auteurs

Simon de Jong

Tobias Stark

Valentina Di Stasio

Maykel Verkuyten

31 augustus 2020

Voor vragen over dit rapport kunt u terecht bij: Tobias Stark: t.h.stark@uu.nl

© 2020, Universiteit Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande toestemming van de Universiteit Utrecht.

Samenvatting

In dit onderzoek is nagegaan waarom sommige mensen zich strikt aan de coronamaatregelen houden, terwijl anderen dit niet doen. De aandacht is hierbij met name uitgegaan naar de mogelijke rol die sociale netwerken (familie, vrienden, kennissen) spelen bij het naleven van de gedragsmaatregelen. Eerder onderzoek en bestaand beleid leggen met name de nadruk op het individu. De resultaten van het huidige onderzoek laten echter zien dat het voor adequaat beleid van belang is om de sociale netwerken van mensen in ogenschouw te nemen.

Het enquête-onderzoek is gedaan onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking (N = 1,504). De resultaten maken duidelijk dat de maatregelen tegen de verspreiding van het coronavirus in de beginmaanden van de crisis strikt werden nageleefd. In juni nam de naleving van de maatregelen af – al was deze nog steeds aanzienlijk. Het blijkt dat gevoelens van verplichting ('wat hoort') een centrale rol spelen bij de naleving van de maatregelen: mensen zijn geneigd de gedragsmaatregelen strikter na te leven naarmate zij sterker vinden dat het hun morele plicht en burgerschapsplicht is om de preventiemaatregelen na te leven.

Hoe ontstaan deze gevoelens van verplichting om de coronamaatregelen op te volgen? Het onderzoek laat zien deze gevoelens deels gevormd worden door risicopercepties. Naarmate mensen een besmetting met het coronavirus gevaarlijker vinden voor zichzelf of hun sociale omgeving, zijn zij meer geneigd om morele verplichtingen en burgerschapsverplichtingen ten aanzien van de preventiemaatregelen te onderschrijven. Dit hangt vervolgens weer samen met het strikter in acht nemen van de maatregelen.

Een centrale bevinding van dit onderzoek is dat deze verplichtingen verder door ons sociale netwerk worden bepaald en *niet* door wat we in de samenleving zien gebeuren. Wanneer mensen zien dat de mensen in hun netwerk zich aan de maatregelen houden ('beschrijvende normen') dan denken zij sterker dat het hun burgerplicht is om dit ook te doen. Dit hangt vervolgens weer samen met het strikter naleven van de maatregelen dan bij anderen met een sociaal netwerk waarin dit minder het geval is. Opvallend is dat het niet uitmaakt hoe men denkt over hoe anderen in de samenleving zich gedragen. Enkel het gedrag van mensen in het eigen netwerk bepaalt het naleven van de maatregelen, niet het gedrag van de mensen in de samenleving in het algemeen.

Ook spelen de verwachtingen van het eigen netwerk ('voorschrijvende normen') een rol bij de naleving van de coronamaatregelen. Wanneer er het idee is dat meer mensen in het netwerk de verplichtingen omtrent de preventiemaatregelen onderschrijven, zijn mensen sterker geneigd om ook zelf het naleven van de maatregelen als een morele verplichting en burgerschapsverplichting te ervaren. Dit

hangt weer samen met het strikter naleven van de maatregelen. Ook de verwachtingen van de samenleving hangen samen met het naleven van de coronamaatregelen. In vergelijking met de sterkte van de relatie tussen de verwachtingen van het netwerk is deze relatie echter relatief klein. Mensen houden zich dus niet alleen strikter aan de preventiemaatregelen omdat de samenleving dit van hen verwacht, maar voornamelijk wanneer zij denken dat deze verwachting bestaat onder de mensen in hun sociale netwerk.

De resultaten van dit onderzoek bieden aanknopingspunten voor beleid en strategieën om de naleving van de coronamaatregelen te bevorderen. De perceptie van wat er in het netwerk gebeurt en wat mensen in het netwerk denken blijkt belangrijk. Dit betekent dat men het naleven van de maatregelen in het eigen sociale netwerk kan bevorderen door duidelijk te laten blijken dat men zich verplicht voelt om zich aan de maatregelen te houden. Het lijkt bijvoorbeeld zinvol om voorafgaand aan een bijeenkomst in een groepsapp te vermelden dat men zich aan de 1.5-meter afstand zal houden. Dit lijkt simpel, maar kan een aanzienlijke invloed hebben. Als we er ons bewust van zijn dat de mensen om ons heen het belangrijk vinden om zich aan de maatregelen houden, dan doen we dat zelf ook sneller. Een overheidscampagne die mensen aanmoedigt om elkaar te vertellen dat we de maatregelen belangrijk vinden en naleven kan dan ook bijdragen aan het voorkomen van een verdere verspreiding van het coronavirus.

Corona in de ban? Zeg het elkaar dan!

Inhoudsopgave

1. Inleiding	1
1.1. Achtergrond onderzoek	1
1.2. De mogelijke rol van het sociale netwerk bij het naleven van de maatregelen	1
1.3. Verwachte relatie tussen naleving en sociale normen, risico's en impact	2
1.3. Methodologie onderzoek	3
1.4. Leeswijzer	4
2. Naleving van de coronamaatregelen	5
2.1. Strikte naleving maatregelen aan het begin van de crisis; sterke afname in juni.....	5
2.2. Basisregels worden door de maanden heen goed opgevolgd; afname in juni	5
2.3. Profiel van naleving coronamaatregelen door Nederlandse bevolking.....	6
2.5. Deelconclusie	8
3. Risico's infectie, impact maatregelen en gevoelens van verplichting.....	9
3.1. Besmetting met name gevaarlijk geacht door risicogroepen	9
3.2. Impact coronamaatregelen voornamelijk psychologisch en sociaal.....	9
3.3. Gevoelens van verplichting breed gedeeld onder Nederlandse bevolking	10
3.4. Risicoperceptie en sociale normen gerelateerd aan naleving; geen relatie impact	11
3.5. Deelconclusie	13
4. De sociale omgeving van Nederlanders.....	15
4.1. Sociaal netwerk in coronatijd van belang voor bevolking	15
4.2. Beschrijvende normen meer aanwezig in sociaal netwerk dan samenleving.....	15
4.3. Voorschrijvende normen breed gesteund door sociale omgeving	16
4.4. Coronabesmetting gevaarlijk geacht voor sociale omgeving.....	17
4.5. Netwerk voornamelijk psychologisch en sociaal getroffen	18
4.6. Normen netwerk en risico's voor sociale omgeving gerelateerd aan naleving	19
4.7. Deelconclusie	21
5. Algemene conclusies.....	23
Bijlagen	27
Appendix A: Methodologische verantwoording	27
Appendix B: Lijst met gebruikte vragen	28
Appendix C: Beschrijvende tabel	33
Appendix D: Resultaten analyses.....	35
Appendix E: Nageslagen bronnen.....	38

1. Inleiding

1.1. Achtergrond onderzoek

Op 27 februari 2020 werd in Nederland de eerste bevestigde besmetting van COVID-19 vastgesteld. De daaropvolgende weken kondigde de Nederlandse overheid diverse gedragsmaatregelen aan om de uitbraak van het virus te beheersen. Deze zogenaamde ‘coronamaatregelen’ waren in eerste instantie lokaal. Kort daarop volgde landelijke hygiënemaatregelen, zoals het in acht nemen van 1.5-meter afstand, het vermijden van handcontact en het regelmatig wassen van de handen. Gedurende de daaropvolgende weken werden de coronamaatregelen verder uitgebreid. Medio maart werden de scholen en kinderdagopvang gesloten, evenals de horecasector. De Nederlandse bevolking werd middels een nationale campagne (“Alleen samen krijgen we corona onder controle”) opgeroepen om zoveel mogelijk thuis te blijven en contact met risicogroepen te vermijden. Na een sterke afname van het aantal infecties, vonden gedurende de tweede en derde week van mei de eerste versoepelingen van de preventiemaatregelen plaats. Zo openden kappers en bibliotheken weer hun deuren en was ook buitensporten weer toegestaan. Vanaf begin juni vonden er verdere versoepelingen plaats en gingen de horeca en het primair en voortgezet onderwijs weer open. Per 1 juli liet de situatie een verdere versoepeling van de maatregelen toe en ging Nederland “van een intelligente lockdown naar ruimte met regels” (Rijksoverheid, 2020a).

1.2. De mogelijke rol van het sociale netwerk bij het naleven van de maatregelen

Met de versoepelingen van de coronamaatregelen worden de regels die verspreiding van het virus moeten tegengaan minder goed nageleefd (RIVM, 2020). Zo houden steeds minder mensen 1.5-meter afstand en vinden er hierdoor hoogstwaarschijnlijk nieuwe infecties plaats. Om een tweede golf van infecties te voorkomen is het essentieel om te begrijpen waar het al dan niet naleven van de maatregelen van afhangt. In het huidige onderzoek is nagegaan in hoeverre de Nederlandse bevolking zich in juni aan de gedragsmaatregelen heeft gehouden en hoe dit verklaard kan worden.

In dit onderzoek is speciaal aandacht geschonken aan de mogelijke rol die het sociale netwerk van mensen speelt bij het naleven van de maatregelen. Sociale netwerkstudies tonen aan dat het gedrag van mensen sterk beïnvloed wordt door hun alledaagse sociale contacten en wat bekenden, familieleden en vrienden volgens hen denken, zeggen en doen (Fowler & Christakis, 2009; Stark, 2020). Internationale wetenschappelijke studies laten zien dat de onderlinge interacties binnen sociale netwerken sterk van invloed zijn op de verspreiding van het coronavirus (Liu et al., 2020; Mogi & Spijker, 2020). Ook bij de recente toename van het aantal besmettingen in Nederland lijken sociale netwerken een belangrijke rol te spelen:

Het gaat vooral mis in de privésfeer, achter de voordeur en in zaaltjes. Bij familiebijeenkomsten, op verjaardagsfeestjes, buurtborrels en in vriendengroepen. Kortom overal waar mensen elkaar goed kennen en elkaar blijkbaar voldoende vertrouwen om al handenschuddend, knuffelend, en op minder dan anderhalve meter van elkaar in een ruimte rond te lopen. Daar zien we op dit moment de meeste besmettingen. (Rijksoverheid, 2020b).

Het netwerk speelt dus een rol bij de verspreiding van het coronavirus. Het is echter een open vraag of het ook een rol kan spelen bij het voorkomen van infecties door het naleven van de coronamaatregelen te bevorderen. Er is naar deze mogelijkheid nog te weinig empirisch onderzoek gedaan om tot concrete beleidsaanbevelingen te komen (Arpino, Bordone & Pasqualini, 2020). Bestaand onderzoek naar het verklaren van het naleven van de preventiemaatregelen laat het sociale netwerk grotendeels buiten beschouwing en richt de aandacht op individuele verschillen in bijvoorbeeld persoonlijkheid, politieke oriëntatie, risicopercepties, leefsituatie en de verwachte impact van de maatregelen (Briscese et al., 2020; Rothgerber et al., 2020; Wong & Jensen, 2020; Zajenkowski et al., 2020). In deze studie proberen we in deze empirische lacune te voorzien door te beschrijven in welke mate en op wat voor wijze het sociale netwerk van Nederlanders samenhangt met het naleven van de coronamaatregelen. Mensen praten met anderen over de risico's van een infectie en hoe men hiermee om moet gaan, over de maatregelen die genomen zijn en over het effect hiervan op hun dagelijkse leven. Het is dan ook aannemelijk dat het sociale netwerk van mensen een rol speelt in het naleven van de maatregelen en daarmee belangrijk is voor een adequate crisisbeheersing (Block et al., 2020; Fukuda et al., 2014).

1.3. Verwachte relatie tussen naleving en sociale normen, risico's en impact

In dit onderzoek verwachten wij dat de mate waarin mensen de preventiemaatregelen in acht nemen samenhangt met drie factoren: 1) waargenomen sociale normen, 2) de inschatting van het risico van besmetting met het coronavirus, en 3) de impact van de coronamaatregelen op economische, psychologische en sociale aspecten van het leven.

Ieder van deze factoren wordt direct beïnvloed door de sociale netwerken waar mensen deel van uitmaken. Theorieën over sociale normen (Borsari & Carey, 2003; Cialdini, Kallgren & Reno, 1991) geven aan dat normen zich ontwikkelen door het waarnemen van andermans gedrag ('beschrijvende normen') en gesprekken met anderen over hoe men zich behoort te gedragen ('voorschrijvende normen'). Onderzoek naar de verspreiding van infectieziekten toont aan dat risicopercepties beïnvloed worden door het aantal infecties in een netwerk en de ernst hiervan (Fukuda et al., 2014; Kohler, Behrman & Watkins, 2007). Ook voorspellen theorieën over sociale beïnvloeding (Scherer & Cho, 2003;

Zingora, Stark & Flache, 2019) dat mensen binnen een netwerk overeenkomstige risico-inschattingen ontwikkelen doordat zij informatie en meningen met elkaar uitwisselen. Tot slot wordt de perceptie van de impact van de coronamaatregelen niet alleen gevormd door iemands eigen ervaringen, maar ook door familieleden of vrienden die door de maatregelen, bijvoorbeeld, economische nadelen of psychologische problemen ervaren (Cingano & Rosolia, 2012).

1.4. Methodologie onderzoek

Dit onderzoek is medio juni (12 – 15 juni) uitgevoerd onder een representatief deel van de volwassen Nederlandse bevolking (18 – 75 jaar). De vragenlijst is door 1,504 respondenten ingevuld. De gemiddelde leeftijd is 49 jaar en iets meer vrouwen (53%) dan mannen (47%) hebben aan het onderzoek deelgenomen. In het onderzoek is de regionale herkomst van respondenten in ogenschouw genomen en zijn mensen van alle niveaus van opleiding vertegenwoordigd. Alle resultaten uit deze rapportage zijn representatief voor uitspraken over de Nederlandse bevolking.¹

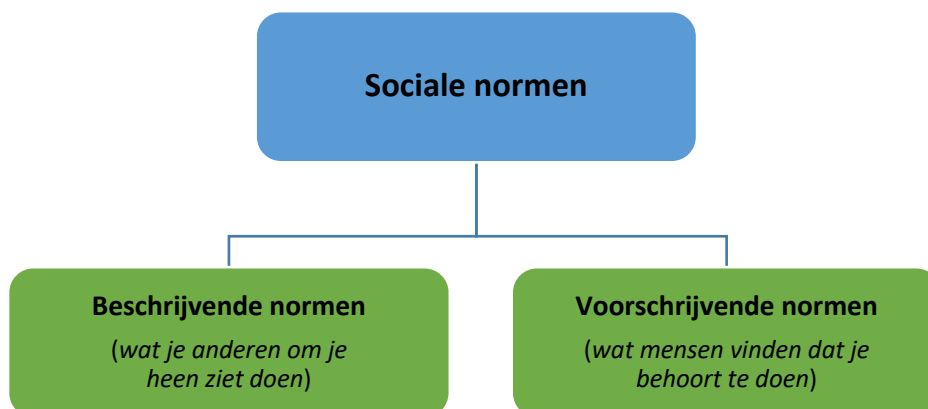
Om tot een goed beeld van de naleving in juni te komen zijn er in dit onderzoek verschillende vergelijkingen gemaakt tussen de naleving van de bevolking in de maanden april en mei en in de maand juni. De naleving van de preventiemaatregelen is vastgesteld door respondenten te vragen in welke mate zij de maatregelen gedurende deze periode hebben opgevolgd. Eveneens zijn de respondenten gevraagd aan welke basismaatregelen ze zich gedurende deze periode hebben gehouden. Opgemerkt dient te worden dat de naleving van de maatregelen niet vastgesteld is door een daadwerkelijke waarneming van gedrag, maar middels (retrospectieve) zelfrapportage. Dit kan soms tot enige vertekeningen kan leiden (Bauhoff, 2011), dat in zijn algemeenheid geldt voor het herinneren van gebeurtenissen of gedrag uit het verleden (Althubaiti, 2016). Omdat de coronamaatregelen een significante impact hebben op het dagelijks leven van mensen en er een relatief korte periode (1 – 2 maanden) zit tussen het afnemen van de vragenlijst en de invoering van de maatregelen, zal de invloed van dergelijke vertekeningen echter gering zijn (Coughlin, 1990).

Voor het vaststellen van het belang van sociale normen voor het naleven van de preventiemaatregelen is in dit onderzoek onderscheid gemaakt tussen beschrijvende normen (wat men ziet dat anderen doen) en voorschrijvende normen (wat mensen vinden dat je behoort te doen) (Borsari & Carey, 2003; Cialdini, Kallgren & Reno, 1991). In Figuur 1 is het onderscheid tussen deze verschillende typen sociale normen in een diagram weergegeven.

---

¹ De maximale onnauwkeurigheid van de resultaten bedraagt 2.5%. Een volledige beschrijving van de onderzoeksmethodologie is als bijlage aan dit onderzoek toegevoegd (zie Appendix A). In de bijlage is eveneens een overzicht te vinden van alle vragen die in deze rapportage gebruikt zijn (Appendix B) en is een beschrijvende tabel van alle onderzochte variabelen toegevoegd (Appendix C).

Figuur 1. Diagram onderscheid verschillende soorten sociale normen

In het onderzoek is verder gekeken hoe de waarneming van wat anderen doen en wat andere mensen vinden dat je behoort te doen samenhangt met de persoonlijke opvattingen van de deelnemers. Hierbij maken we onderscheid tussen hun gevoel van morele verplichtingen (hoe je denkt dat je jezelf in het algemeen moet gedragen) en hun gevoel van burgerschapsverplichtingen (hoe je denkt dat je jezelf als burger behoort te gedragen).

1.4. Leeswijzer

In Hoofdstuk 2 wordt besproken in hoeverre de Nederlandse bevolking de preventiemaatregelen gedurende de eerste drie maanden van de coronacrisis heeft nageleefd. Ook wordt er op basis van verschillende demografische kenmerken een profiel geschetst van bevolkingsgroepen die meer of minder geneigd waren om de maatregelen na te leven.

In Hoofdstuk 3 worden verschillende factoren bekeken die mogelijk gerelateerd zijn aan het naleven van de maatregelen: a) de geschatte risico's van een coronabesmetting voor het individu, b) de impact van de coronamaatregelen op het eigen welzijn en c) gevoelens van verplichtingen over het naleven van de coronamaatregelen.

In Hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de waargenomen effecten van de coronasituatie op de sociale omgeving en of deze samenhangen met het naleven van de preventiemaatregelen. Aan bod komen a) de beschrijvende en voorschrijvende normen van de sociale omgeving, b) de risicoperceptie van een besmetting voor en door de sociale omgeving en c) de impact van de coronamaatregelen op het netwerk.

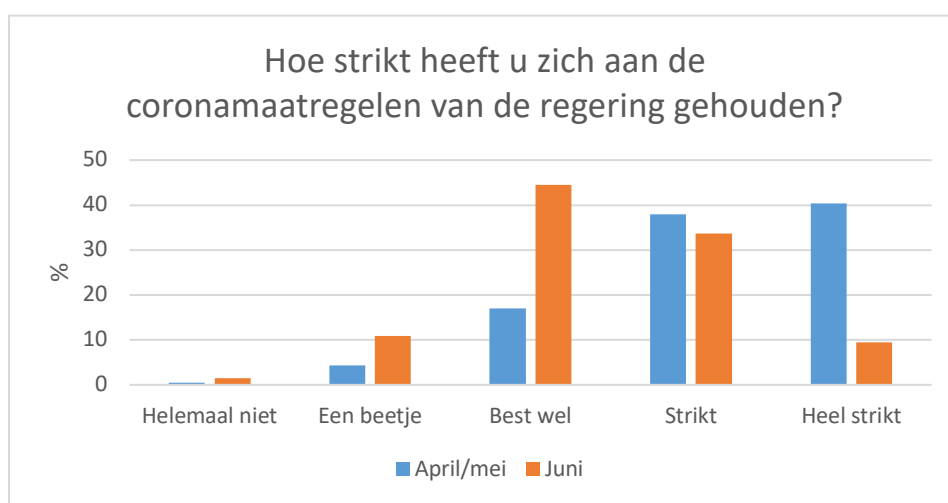
Afsluitend volgen de conclusies waarin de bevindingen zijn samengevat en in een theoretisch perspectief worden geplaatst. Daarnaast worden er beleidsaanbevelingen gegeven die aanknopingspunten kunnen bieden voor het verder vormgeven van maatregelen tegen de verspreiding van het coronavirus.

2. Naleving van de coronamaatregelen

In hoeverre heeft de Nederlandse bevolking de coronamaatregelen gedurende de eerste drie maanden van de coronacrisis nageleefd? En welk deel van de bevolking was meer of minder geneigd om de gedragsmaatregelen na te leven?

2.1. Strikte naleving maatregelen aan het begin van de crisis; sterke afname in juni

Gedurende de eerste drie maanden van de coronacrisis zijn de gedragsmaatregelen door de Nederlandse bevolking relatief strikt opgevolgd (zie Figuur 2). Vergeleken met de maanden april en mei was er in juni sprake van een teruggang in de naleving – al kan deze nog steeds als aanzienlijk worden beschouwd.

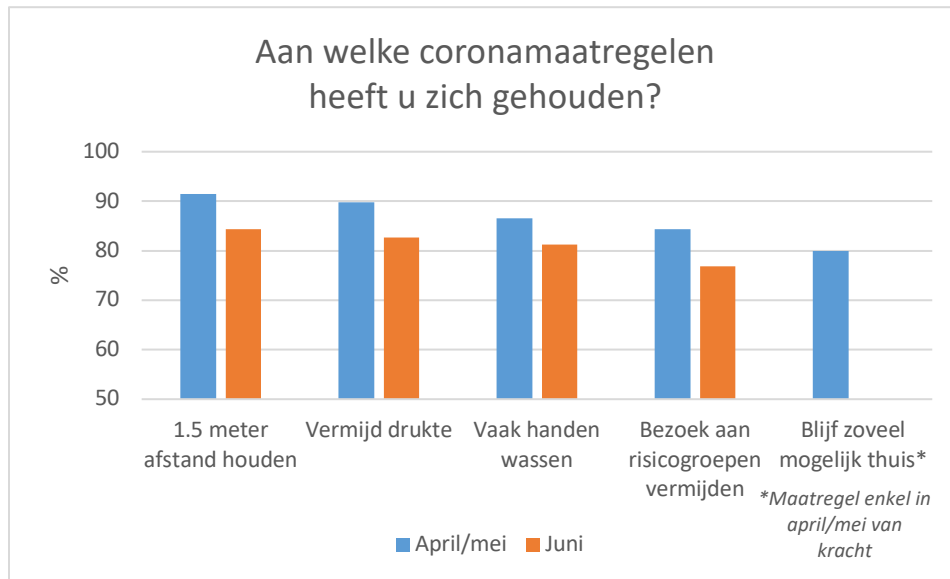
Figuur 2. Percentage Nederlanders dat aangeeft hoe strikt zij de maatregelen in april/mei en juni hebben nageleefd

Slechts een klein deel van de bevolking nam de maatregelen in april en mei helemaal niet (1%) of slechts een beetje in acht (4%). De meerderheid van de bevolking geeft aan zich in april en mei strikt (38%) of heel strikt (40%) aan de maatregelen te hebben gehouden.

Vergeleken met de eerste twee maanden van de crisis is er in juni een afname in de naleving zichtbaar. Zo daalde het aandeel van de Nederlandse bevolking dat zich strikt of heel strikt aan de maatregelen hield van 78% naar 43% en steeg het aantal mensen dat de maatregelen helemaal niet of slechts een beetje naleefde van 5% naar 12%.

2.2. Basisregels worden door de maanden heen goed opgevolgd; afname in juni

De basismaatregelen tegen de verspreiding van het coronavirus zijn in de eerste drie maanden van de coronacrisis goed nageleefd door de Nederlandse bevolking (zie Figuur 3). In lijn met de eerder genoemde afname blijkt dat Nederlanders de preventiemaatregelen in juni minder in acht namen dan in april en mei.

Figuur 3. Percentage Nederlanders dat aangeeft specifieke basismaatregelen in april/mei en juni te hebben nageleefd

Van de Nederlandse bevolking hield in zowel april en mei (.1%) alsook in juni (.5%) slechts een zeer klein deel zich aan geen enkele gedragsregel. De meerderheid hield zich in april en mei (63%) en juni (55%) aan alle basismaatregelen.

Het houden van de 1.5-meter afstand (91%) en het vermijden van drukte (90%) werden in de maanden april en mei trouw opgevolgd door de Nederlandse bevolking. Datzelfde kan gezegd worden voor de naleving van andere basisregels: zo geeft 87% van de bevolking aan in april en mei hun handen regelmatig te hebben gewassen, vermeed 84% het bezoek van risicopopulaties en bleef 80% zoveel mogelijk thuis.

In juni was de navolging van alle bevraagde maatregelen lager dan in april en mei, maar nog steeds aanzienlijk. Zo bleek circa 84% van de bevolking zich aan de afstandsregel te houden en 83% druktes te vermijden. Daarnaast gaf 81% aan hun handen regelmatig te wassen en beperkte 77% van de bevolking nog steeds bezoek aan risicopopulaties.

2.3. Profiel van naleving coronamaatregelen door Nederlandse bevolking

De naleving van de maatregelen gedurende de eerste drie maanden van de coronacrisis blijkt verband te houden met sekse en werksituatie (zie Tabel 1). Mannen, werkenden en mensen die in een vitale sector werkzaam zijn waren minder geneigd om de coronamaatregelen strikt op te volgen dan vrouwen, niet-werkenden en mensen die niet werkzaam zijn in een vitale sector.

Tabel 1. Gewogen gemiddelden van het naleven van coronamaatregelen^a in april/mei en juni naar sekse, leeftijd, opleiding, werksituatie, huishouden, etniciteit, regio en stemgedrag (N = 1,504).

Categorie	Groep	April/mei ^b	Juni ^b	Categorie	Groep	April/mei ^b	Juni ^b
Sekse	Mannen	3.99	3.31	Etniciteit	Nederlands	4.14	3.39
	Vrouwen	4.27*	3.46*		Westers	4.16	3.29
					Niet-Westers	3.99	3.34
Leeftijd	18 t/m 24	3.98	3.17	Regio	G3	4.04	3.36
	25 t/m 34	4.18	3.32		Randgemeenten	4.20	3.41
	35 t/m 44	4.07	3.31		Noord	4.12	3.36
	45 t/m 54	4.15	3.41		Oost	4.10	3.32
	55 t/m 64	4.11	3.45*		West	4.17	3.46
	65 t/m 74	4.25	3.58*		Zuid	4.15	3.37
Opleiding	Laag	4.04	3.37	Stemgedrag	VVD	4.24	3.39
	Midden	4.11	3.36		PvdA	4.38	3.53
	Hoog	4.24*	3.45		PVV	3.77*	3.25
Werkend	Nee	4.22	3.50	CDA	4.17	3.45	
	Ja	4.08*	3.33*	Groenlinks	4.23	3.43	
				FvD	3.89*	3.06*	
Vitale sector	Niet	4.16	3.42	D66	4.21	3.45	
	Wel	4.08*	3.33*	SP	4.18	3.56	
				ChristenUnie	4.16	3.51	
Huishouden	1 persoon	4.05	3.35	PvdD	4.27	3.37	
	2 of meer	4.16*	3.40	Overige partijen ^c	4.09	3.37	

^a De gemiddelde naleving loopt van 1 (helemaal niet strikt) tot 5 (heel erg strikt).

^b Significante verschillen tussen groepen zijn aangegeven met *. De eerste groep van iedere categorie is als referentiegroep gebruikt.

^c Partijen waarop minder dan 50 respondenten aangaven te stemmen zijn gerekend tot 'overige partijen'.

Nadere analyse wijst uit dat het verschil tussen het al dan niet werkzaam zijn in een vitale sector komt door mensen die werkzaam zijn in de vervoersbranche. Zij volgden de coronamaatregelen significant minder strikt dan mensen die, bijvoorbeeld, in de zorg- of onderwijssector werken. Gezien de aard van de werkzaamheden in de vervoerssector (bijvoorbeeld het contact met passagiers) is dit begrijpelijk. Tussen mensen die in andere vitale sectoren werken en mensen die niet werkzaam zijn in een vitale sector bestaan geen significante verschillen in de mate waarin de gedragsmaatregelen werden nageleefd.

Verder blijkt dat naleving van de coronamaatregelen gerelateerd is aan stemgedrag. Stemmers op Forum voor Democratie (april – juni) en Partij van de Vrijheid (april en mei) blijken de coronamaatregelen significant minder strikt na te leven dan mensen die op andere partijen stemmen. Tussen stemmers op andere partijen zijn er tijdens de periode april – juni geen significante onderlinge verschillen in naleving van de maatregelen.

Tussen Nederlanders uit verschillende huishoudens en van verschillende opleidingen zijn er alleen in april en mei verschillen geweest in de mate van naleving. Hoger opgeleiden en mensen uit een meerpersoonshuishouden waren in april en mei meer geneigd om de coronamaatregelen op te volgen dan mensen met een andere opleiding of mensen uit een eenpersoonshuishouden. In juni waren deze verschillen niet langer zichtbaar.

Gedurende de eerste twee maanden van de crisis werden de coronamaatregelen door verschillende leeftijdscategorieën in dezelfde mate nageleefd. In juni hield het jongste deel van de bevolking (18 – 24 jaar) zich echter minder strikt aan de maatregelen dan het oudere deel (55 – 75 jaar). Ook andere volwassenen (25 – 44 jaar) leefden de maatregelen gedurende deze periode significant minder strikt na dan het oudste deel van de bevolking (65 t/m 74 jaar).

Etnische achtergrond en de regio waarin mensen wonen blijken niet uit te maken voor naleving van de maatregelen.

2.5. Deelconclusie

De gedragsmaatregelen tegen de verspreiding van het coronavirus werden door de Nederlandse bevolking gedurende de eerste twee maanden (mei en april) van de coronacrisis strikt nageleefd. De naleving in juni was significant lager, maar nog steeds aanzienlijk. Dit is terug te zien in de naleving van specifieke gedragsmaatregelen: door de maanden heen blijken deze trouw te zijn opgevolgd door het merendeel van de bevolking.

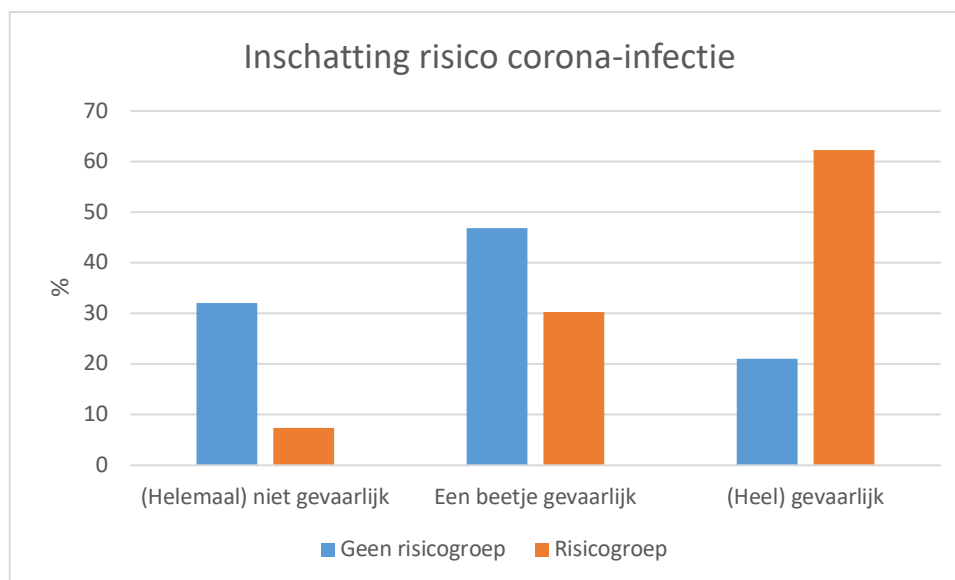
Verder blijkt dat mannen, werkenden en mensen die in de vervoerssector werkzaam zijn de maatregelen minder strikt hebben opgevolgd dan vrouwen, niet-werkenden en mensen uit andere sectoren. Datzelfde geldt voor stemmers op partijen aan de populistische rechterkant van het politieke spectrum: zij waren minder geneigd om de maatregelen strikt na te leven dan stemmers op andere partijen. Hoogopgeleiden en mensen uit een meerpersoonshuishouden blijken aan het begin van de crisis de maatregelen strikter te hebben opgevolgd dan laag- en middenopgeleiden en eenpersoonshuishoudens. In juni zijn de verschillen tussen deze bevolkingsgroepen echter verdwenen. Wel zijn er toen verschillen tussen leeftijdscategorieën ontstaan waarbij het jongste deel van de bevolking de maatregelen minder strikt is gaan opvolgen dan het oudste deel.

3. Risico's infectie, impact maatregelen en gevoelens van verplichting

In dit hoofdstuk worden verschillende factoren bekeken die mogelijk samenhangen met het naleven van de preventiemaatregelen: a) de geschatte risico's van een coronabesmetting voor het individu, b) de impact van de coronamaatregelen op het eigen welzijn en c) gevoelens van verplichting ten aanzien van het naleven van de coronamaatregelen.

3.1. Besmetting met name gevaarlijk geacht door risicogroepen

Van de Nederlandse bevolking meent 21% dat een besmetting met het coronavirus (helemaal) niet gevaarlijk is voor zichzelf. Verder denkt 40% van de Nederlanders dat een besmetting voor hen enigszins gevaarlijk is en een even groot deel beschouwt een besmetting (heel) gevaarlijk voor zichzelf. Een besmetting met het coronavirus wordt met name als gevaarlijk gezien door mensen die zelf of iemand in hun huishouden hebben die tot een risicogroep voor het virus behoort (zie Figuur 4).

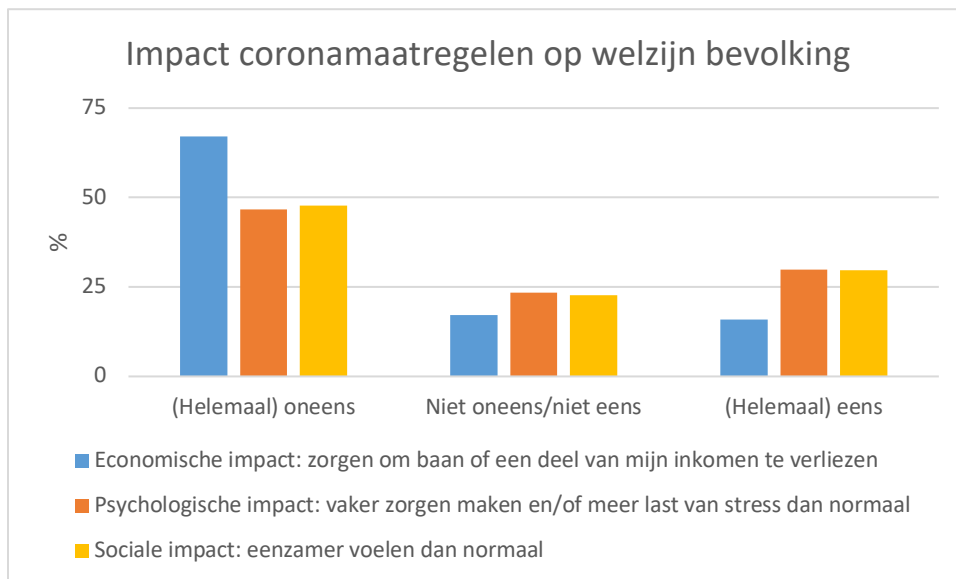

Figuur 4. Percentage Nederlanders naar risicogroep dat een corona-infectie al dan niet gevaarlijk acht

Van alle Nederlanders geeft 45% aan dat zij of iemand in hun huishouden tot een risicogroep voor het coronavirus behoren. Deze mensen beoordelen een besmetting significant gevaarlijker dan mensen die niet tot een risicogroep horen. Zo geeft slechts 7% van de risicogroepen aan een besmetting als (helemaal) niet gevaarlijk te zien, tegenover 32% van degenen die niet tot een risicogroep behoren. Daarnaast beschouwt 62% van de risicogroepen een infectie als (heel) gevaarlijk, terwijl dit slechts voor 21% van de anderen geldt.

3.2. Impact coronamaatregelen voornamelijk psychologisch en sociaal

In vergelijking met de economische impact blijkt de Nederlandse bevolking door de coronamaatregelen meer negatieve psychologische en sociale gevolgen te ondervinden (zie Figuur 5).

Figuur 5. Percentage Nederlanders dat aangeeft al dan niet een nadelige economische, psychologische of sociale impact van de coronamaatregelen op het eigen welzijn te hebben ervaren

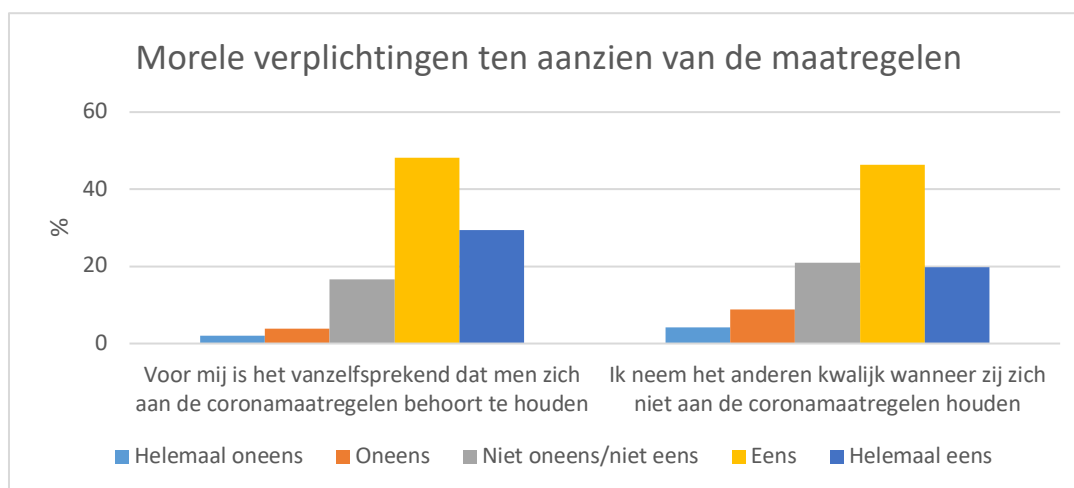
In totaal heeft 17% van de Nederlandse bevolking te maken gehad met enige vorm van inkomensverlies door de coronamaatregelen. Verder maakt 16% zich zorgen om hun baan of om een deel van het inkomen te verliezen. Bijna twee keer zoveel Nederlanders (30%) zijn door de coronacrisis eenzamer dan normaal, maken zich vaker zorgen en/of ervaren meer stress. Mogelijk is dit verschil gerelateerd aan het feit dat de bevolking niet hetzelfde risico loopt op economische nadelige gevolgen van de coronamaatregelen (bijvoorbeeld gepensioneerden).

Iets meer dan de helft van de Nederlandse bevolking (54%) geeft aan geen nadelige gevolgen te ervaren op deze drie terreinen. Van het overige deel van de bevolking heeft 23% op één van de drie terreinen last gehad van de coronamaatregelen, 17% op twee terreinen, en 6% op alle drie de terreinen.

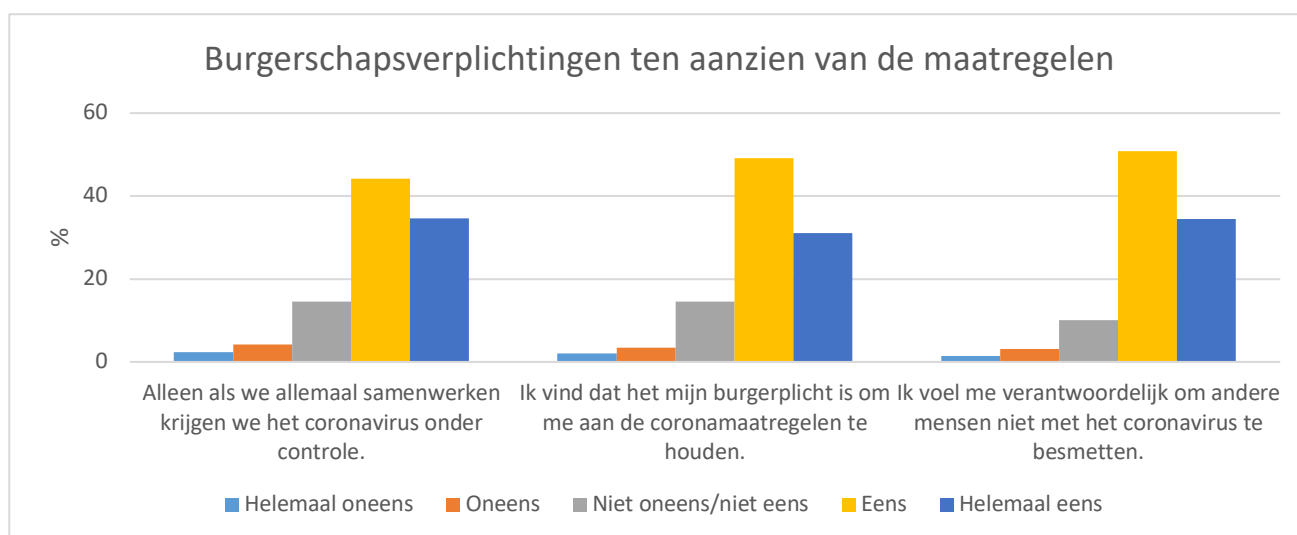
3.3. Gevoelens van verplichting breed gedeeld onder Nederlandse bevolking

Morele verplichtingen ten aanzien van de coronamaatregelen kunnen onder de Nederlandse bevolking op brede steun rekenen (zie Figuur 6). Zo vindt bijvoorbeeld 78% van de bevolking dat het voor hen vanzelfsprekend is om de coronamaatregelen op te volgen en neemt 66% het anderen kwalijk wanneer zij dit niet doen.

Burgerschapsverplichtingen vinden eveneens breed weerklank onder de Nederlandse bevolking (zie Figuur 7). Het overgrote deel van de bevolking (85%) geeft aan het eens te zijn met de stelling dat het coronavirus alleen gezamenlijk onder controle kan worden gebracht. Daarnaast beschouwen bijna evenveel Nederlanders het opvolgen van de maatregelen als hun burgerplicht (80%) en voelt een vergelijkbaar deel zich verantwoordelijk om anderen niet met het virus te besmetten (79%).

Figuur 6. Percentage Nederlanders dat al dan niet instemt met morele verplichtingen ten aanzien van de coronamaatregelen

Figuur 7. Percentage Nederlanders dat al dan niet instemt met burgerschapsverplichtingen ten aanzien van de maatregelen

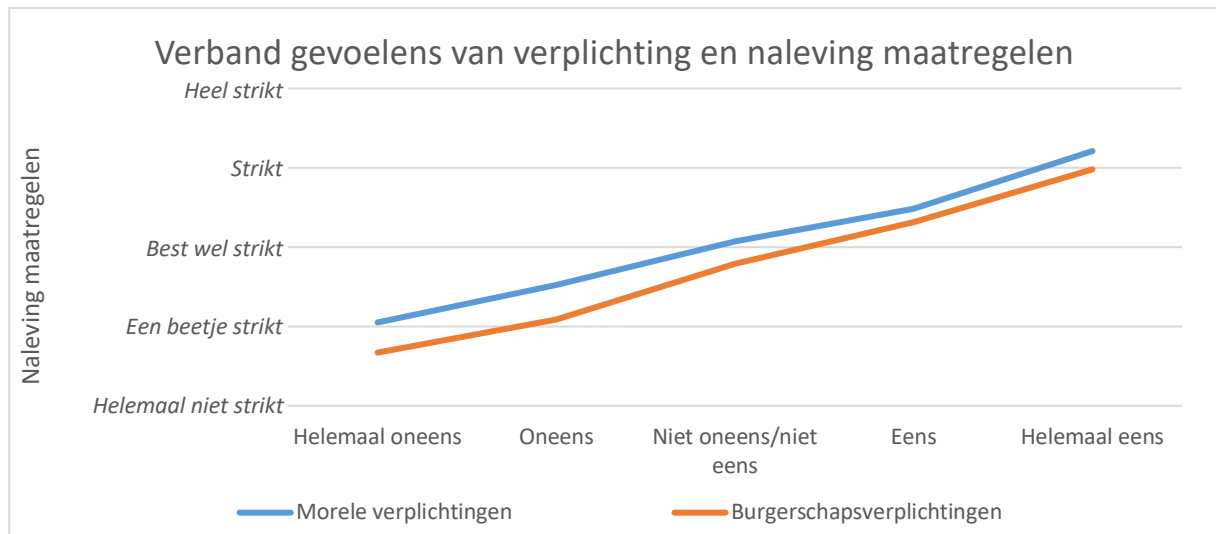
In totaal stemt een kleine meerderheid van de Nederlandse bevolking (57%) in met alle hiervoor beschreven verplichtingen ten aanzien van de coronamaatregelen. Bijna een kwart van de bevolking (23%) is het eens met drie of vier van deze gevoelens van verplichting. Slechts een klein deel onderschrijft geen enkele verplichting (8%), één verplichting (6%), of twee verplichtingen (6%) ten aanzien van de preventiemaatregelen.

3.4. Risicoperceptie en sociale normen gerelateerd aan naleving; geen relatie impact

De resultaten van de multivariate analyses laten zien dat gevoelens van verplichting een centrale rol spelen in de striktheid waarmee de Nederlandse bevolking de gedragsmaatregelen naleeft (zie Figuur 15 en Appendix D). Dit wordt eveneens duidelijk uit Figuur 8 waarin de samenhang tussen morele verplichtingen, burgerschapsverplichtingen en het naleven van de coronamaatregelen in juni is

weergegeven. Mensen zijn geneigd om de gedragsmaatregelen strikter na te leven naarmate zij coronagerelateerde morele verplichtingen en burgerschapsverplichtingen sterker onderschrijven.

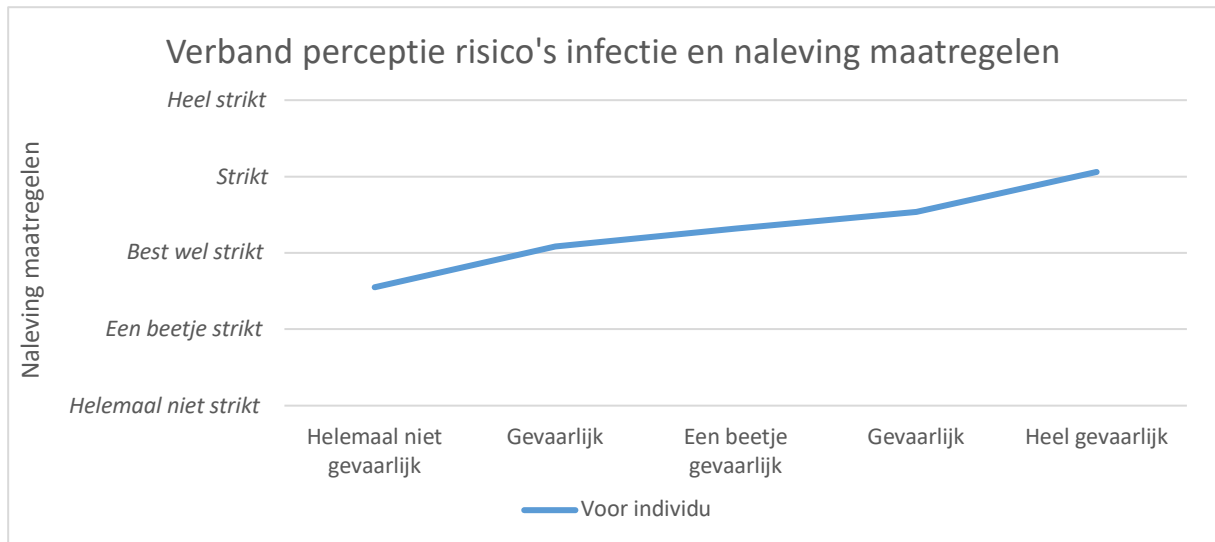

Figuur 8. Verband gevoelens van verplichting en naleving maatregelen (juni) onder Nederlandse bevolking: naarmate mensen meer gevoelens van verplichtingen ervaren leven zij de maatregelen strikter na

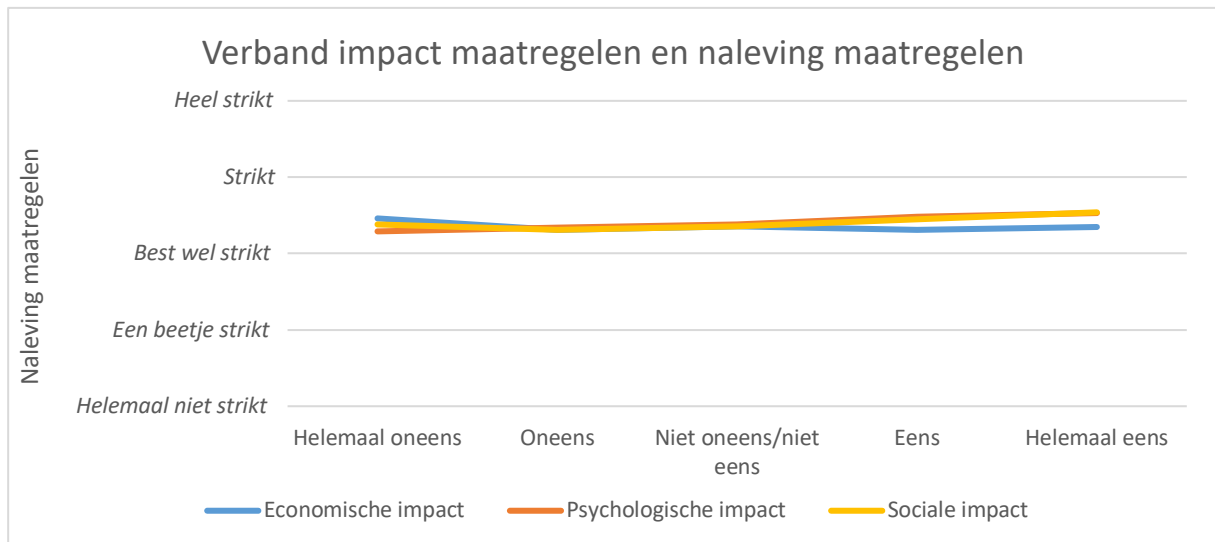
Van alle factoren die wij in de analyse onderzocht hebben zijn burgerschapsverplichtingen de sterkste voorspeller van het naleven van de maatregelen. Er is sprake van een relatief sterk verband tussen het onderschrijven van deze gevoelens van verplichting en het naleven van de gedragsmaatregelen. Mensen die zich sterker verantwoordelijk voelen om anderen niet met het coronavirus te besmetten, het als hun burgerplicht ervaren om zich aan de coronamaatregelen te houden, en overtuigd zijn dat het coronavirus alleen door samen te werken onder controle kan worden gebracht, volgen de coronamaatregelen dus strikter op dan mensen die dit minder ervaren.

De inschatting van het gevaar van een coronabesmetting is eveneens een belangrijke factor voor het naleven van de coronamaatregelen, zoals te zien is in Figuur 9. Mensen blijken meer geneigd om de maatregelen op te volgen naarmate zij een corona-infectie voor zichzelf gevaarlijker achten.

Tot slot wijzen de multivariate analyses uit dat er geen significante relatie bestaat tussen het naleven van de gedragsmaatregelen en de ervaren impact van deze maatregelen (zie ook Figuur 10). In tegenstelling tot de vastgestelde relatie tussen gevoelens van verplichtingen, de inschatting van de risico's van een coronabesmetting en het naleven van de preventiemaatregelen, blijkt dat de ervaren economische, psychologische en sociale impact van de maatregelen geen samenhang vertoont met de mate waarin de bevolking de maatregelen opvolgt.

Figuur 9. Verband risicoperceptie besmetting en naleving maatregelen (juni) onder Nederlandse bevolking: naarmate mensen een infectie als gevaarlijker achten leven zij de maatregelen strikter na

Figuur 10. Verband ervaren impact coronamaatregelen en naleving maatregelen (juni) onder Nederlandse bevolking: de impact van de coronamaatregelen heeft geen relatie met het strikt naleven van de maatregelen

3.5. Deelconclusie

Gevoelens van verplichting ten aanzien van het naleven van de preventiemaatregelen vinden breed weerklank onder de bevolking. Zo geeft een overgrote meerderheid aan dat het voor hen vanzelfsprekend is om de coronamaatregelen op te volgen. Nederlanders voelen zich verder sterk verantwoordelijk om andere mensen niet met het coronavirus te besmetten, vinden het hun burgerplicht om zich aan de coronamaatregelen te houden en geven aan dat het virus alleen door de inzet van iedereen bestreden kan worden.

De analyses wijzen uit dat gevoelens van verplichting sterk gerelateerd zijn aan de striktheid waarmee de Nederlandse bevolking de preventiemaatregelen opvolgt. Naarmate mensen morele verplichtingen

en burgerschapsverplichtingen ten aanzien van de coronamaatregelen meer onderschrijven zijn zij geneigd om zich strikter aan de maatregelen te houden.

Er is slechts een klein deel van de bevolking dat een besmetting met het coronavirus (helemaal) niet gevaarlijk vindt. Een infectie wordt met name gevaarlijk geacht door mensen die zelf of iemand in het huishouden hebben die tot een risicogroep behoort. Naarmate mensen een besmetting als gevaarlijker achten voor zichzelf zijn zij geneigd om de gedragsmaatregelen strikter in acht te nemen.

Iets meer dan de helft van de Nederlanders geeft aan geen negatieve impact van de coronamaatregelen te hebben ervaren. Bij degenen die hier wel mee te maken hebben gehad is er vooral sprake van een nadelige invloed van de maatregelen op het psychologisch en sociaal welzijn, terwijl de economische impact beperkt is gebleven. Uit de analyses blijkt dat de ervaren impact van de gedragsmaatregelen niet afzonderlijk samenhangt met de naleving.

4. De sociale omgeving van Nederlanders

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de waargenomen effecten van de coronasituatie op de sociale omgeving en of deze gerelateerd zijn aan het naleven van de preventiemaatregelen. Aan bod komen a) de beschrijvende en voorschrijvende normen van de sociale omgeving, b) de risicoperceptie van een besmetting voor en door de sociale omgeving en c) de waargenomen impact van de coronamaatregelen op het netwerk.

4.1. Sociaal netwerk in coronatijd van belang voor bevolking

In het onderzoek is het sociale netwerk opgevat als de mensen waarmee Nederlanders praten over dingen die voor hen belangrijk zijn, maar met wie zij niet samenwonen.

Voor het overgrote merendeel van de Nederlanders bestaat hun sociale netwerk uit familieleden (88%) en vrienden (81%). Daarnaast geeft een aanzienlijk deel van de bevolking aan ook hun burens (53%), collega's (49%) en partner (44%) als deel van hun sociale netwerk te beschouwen. Gemiddeld genomen geven Nederlanders aan dat meer dan de helft van de mensen in hun sociale netwerk elkaar onderling kent.

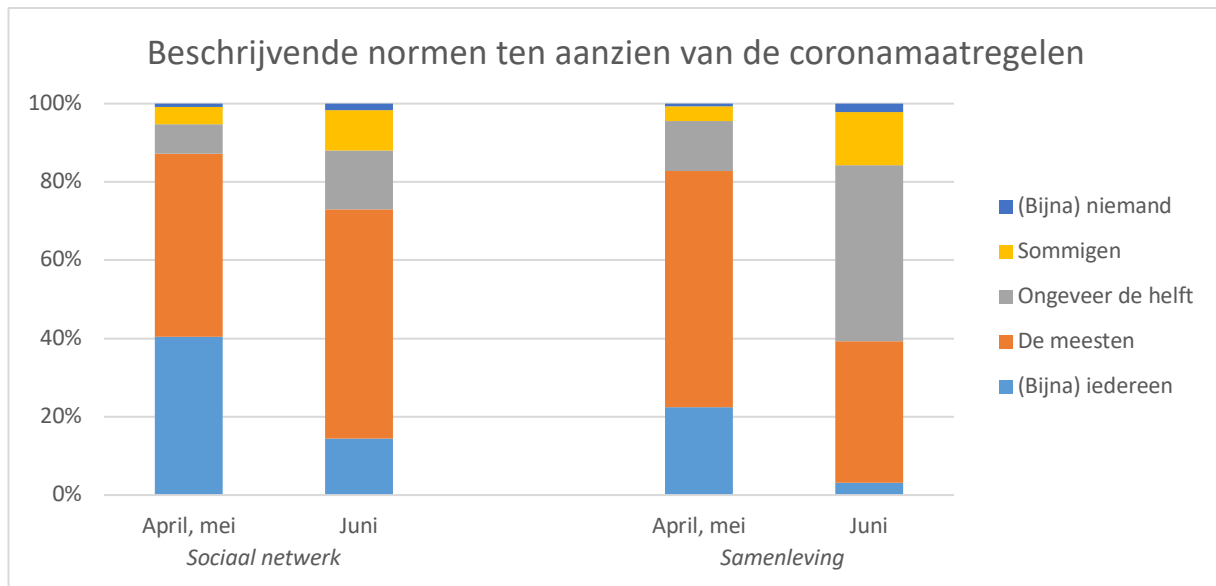
Door de coronamaatregelen sprak een meerderheid van de bevolking (64%) in juni (veel) minder mensen dan normaal. Een derde van de bevolking (33%) geeft aan dat zij door de maatregelen niet minder/meer mensen spraken dan gebruikelijk. Slechts een enkeling (4%) had door de maatregelen juist meer contact met de mensen in hun sociale netwerk.

De meeste Nederlanders spraken soms (48%) of (heel) vaak (40%) met mensen uit hun sociale netwerk over het coronavirus. Een veel kleiner deel had het hier (bijna) nooit of zelden (12%) over. De meerderheid (64%) nam datgene wat mensen uit hun netwerk over het coronavirus had te vertellen serieus. Een kleiner deel geeft aan (bijna) niemand of sommigen (18%) of ongeveer de helft (17%) van de mensen in hun sociale netwerk te vertrouwen wat zij over het virus vertellen. Het coronavirus blijkt dus een regelmatig onderwerp van gesprek te zijn in sociale netwerken en men vertrouwt wat de meeste mensen in het netwerk over het coronavirus vertellen.

4.2. Beschrijvende normen meer aanwezig in sociaal netwerk dan samenleving

Beschrijvende sociale normen ten aanzien van de coronamaatregelen blijken sterk aanwezig in de Nederlandse samenleving (zie Figuur 11). Een overgrote meerderheid van de bevolking constateerde dat de meeste mensen of (bijna) iedereen in hun sociale netwerk en de samenleving in april en mei de gedragsmaatregelen navolgde. In juni nam de waargenomen naleving van de coronamaatregelen door mensen in het netwerk en de samenleving sterk af. Opvallend is dat beschrijvende normen ten aanzien

van de coronamaatregelen in het sociale netwerk significant meer worden waargenomen dan in de samenleving.

Figuur 11. Waargenomen beschrijvende normen coronamaatregelen in sociaal netwerk en samenleving in april/mei en juni

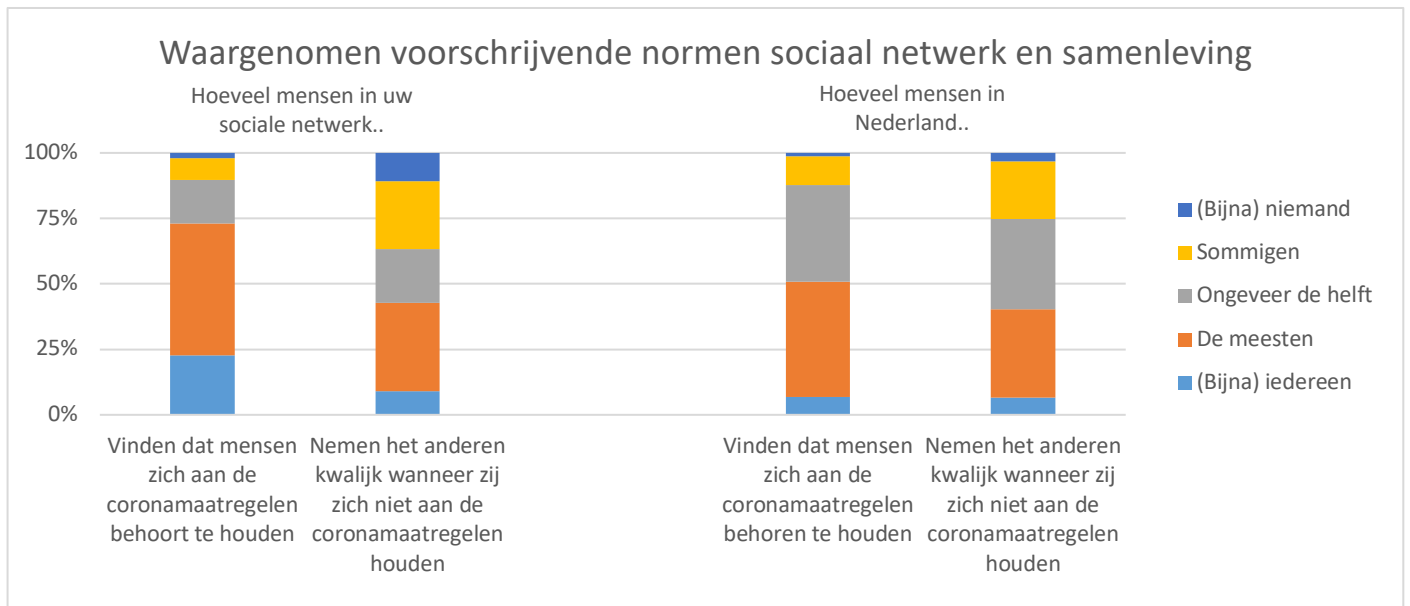
Volgens een overgrote meerderheid van de bevolking (87%) hielden de meeste mensen of (bijna) iedereen in hun sociale netwerk zich gedurende de eerste twee maanden van de coronacrisis aan de maatregelen. Significant minder, maar nog steeds relatief veel Nederlanders (83%) hadden het idee dat de meeste mensen of (bijna) iedereen in de samenleving zich in april en mei aan de coronamaatregelen hielden.

In vergelijking met de eerste twee maanden van de coronacrisis namen beschrijvende normen in juni zowel binnen het sociale netwerk als in de samenleving duidelijk af. Zo was nog maar 14% van de bevolking in juni van mening dat (bijna) iedereen in hun sociale netwerk de maatregelen navolgte, tegenover 40% in de maanden april en mei. De waargenomen naleving van de maatregelen door (bijna) iedereen in de samenleving nam nog sterker af en daalde van 23% in april en mei naar 3% in juni.

4.3. Voorschrijvende normen breed gesteund door sociale omgeving

De verwachting dat men zich aan de coronamaatregelen behoort te houden vindt volgens de Nederlandse bevolking veel weerklank in hun sociale netwerk en in de samenleving (zie Figuur 12). Slechts enkele Nederlanders zijn van mening dat sommigen/(bijna) niemand in hun sociale netwerk (10%) of de samenleving (12%) vindt dat de maatregelen niet nageleefd hoeven te worden. Verder geeft 73% van de bevolking aan dat de meeste mensen/(bijna) iedereen in hun sociale netwerk vindt dat men zich aan de maatregelen moet houden. Het draagvlak voor deze voorschrijvende normen ligt in de samenleving in hun ogen significant lager, maar is nog steeds relatief hoog: volgens 51% van de

Nederlanders vinden de meeste mensen/(bijna) iedereen in de samenleving dat men zich aan de maatregelen behoort te houden.

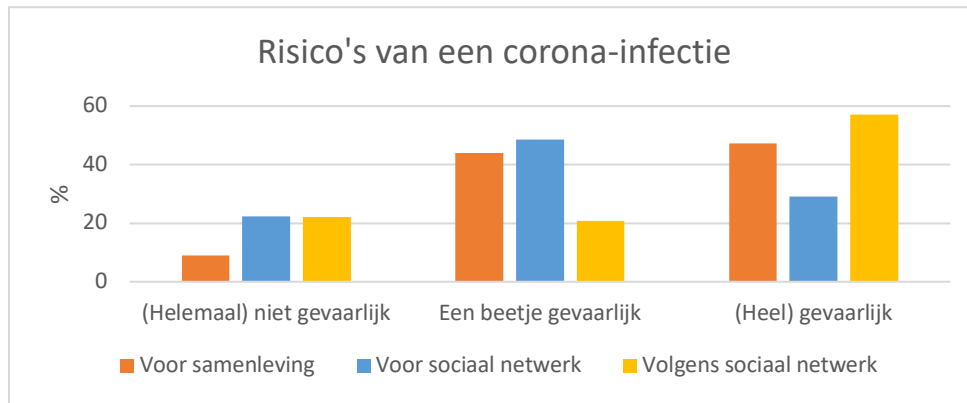
Figuur 12. Perceptie Nederlanders van voorschrijvende normen coronamaatregelen in sociaal netwerk en samenleving

Wat verder opvalt is dat de samenleving ‘strenger’ wordt gezien dan het sociale netwerk. Daar waar 37% van de bevolking meent dat slechts sommigen/(bijna) niemand in hun sociale netwerk het anderen kwalijk neemt wanneer zij zich niet aan de coronamaatregelen houden, denkt slechts 25% dat dit het geval is voor de samenleving.

4.4. Coronabesmetting gevaarlijk geacht voor sociale omgeving

Een corona-infectie wordt door Nederlanders als gevaarlijker gezien voor de samenleving dan voor mensen in hun sociale netwerk (zie Figuur 13). Ongeveer 1 op de 10 Nederlanders (9%) denkt dat een infectie met het coronavirus (helemaal) niet gevaarlijk is voor de samenleving en ongeveer 2 op de 10 (23%) denkt dat het (helemaal) niet gevaarlijk is voor hun sociale netwerk. Daartegenover denkt 47% van de bevolking dat een corona-infectie (heel) gevaarlijk is voor de samenleving, terwijl 29% een besmetting (heel) gevaarlijk vindt voor het eigen netwerk.

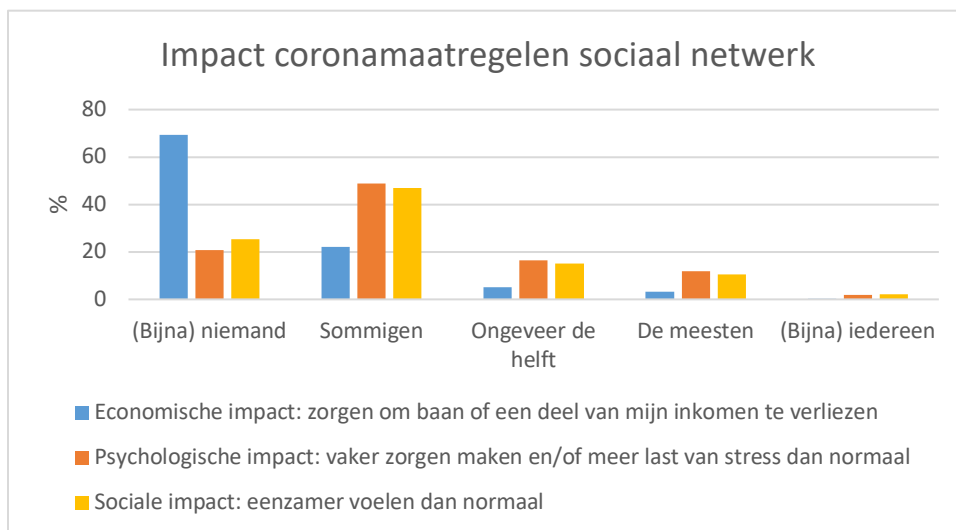
Meer nog dan voor zichzelf, voor de samenleving of voor anderen, denken Nederlanders dat de mensen van hun netwerk het virus als (heel) gevaarlijk ziet. Maar liefst 57% van de bevolking is van mening dat mensen in hun sociale netwerk een besmetting met het coronavirus (heel) gevaarlijk vinden.

Figuur 13. Percentage Nederlanders dat een coronabesmetting al dan niet als risico voor de sociale omgeving beschouwt

4.5. Netwerk voornamelijk psychologisch en sociaal getroffen

In vergelijking met de economische impact blijkt dat de coronamaatregelen volgens Nederlanders met name van invloed zijn op het psychologische en sociale welzijn van mensen in hun sociale netwerk (zie Figuur 14). Een minderheid van de Nederlanders (31%) denkt dat hun sociale netwerk te maken heeft met nadelige economische gevolgen, terwijl een grote meerderheid denkt dat mensen in hun netwerk te maken hebben met negatieve psychologische (79%) en sociale (75%) gevolgen.

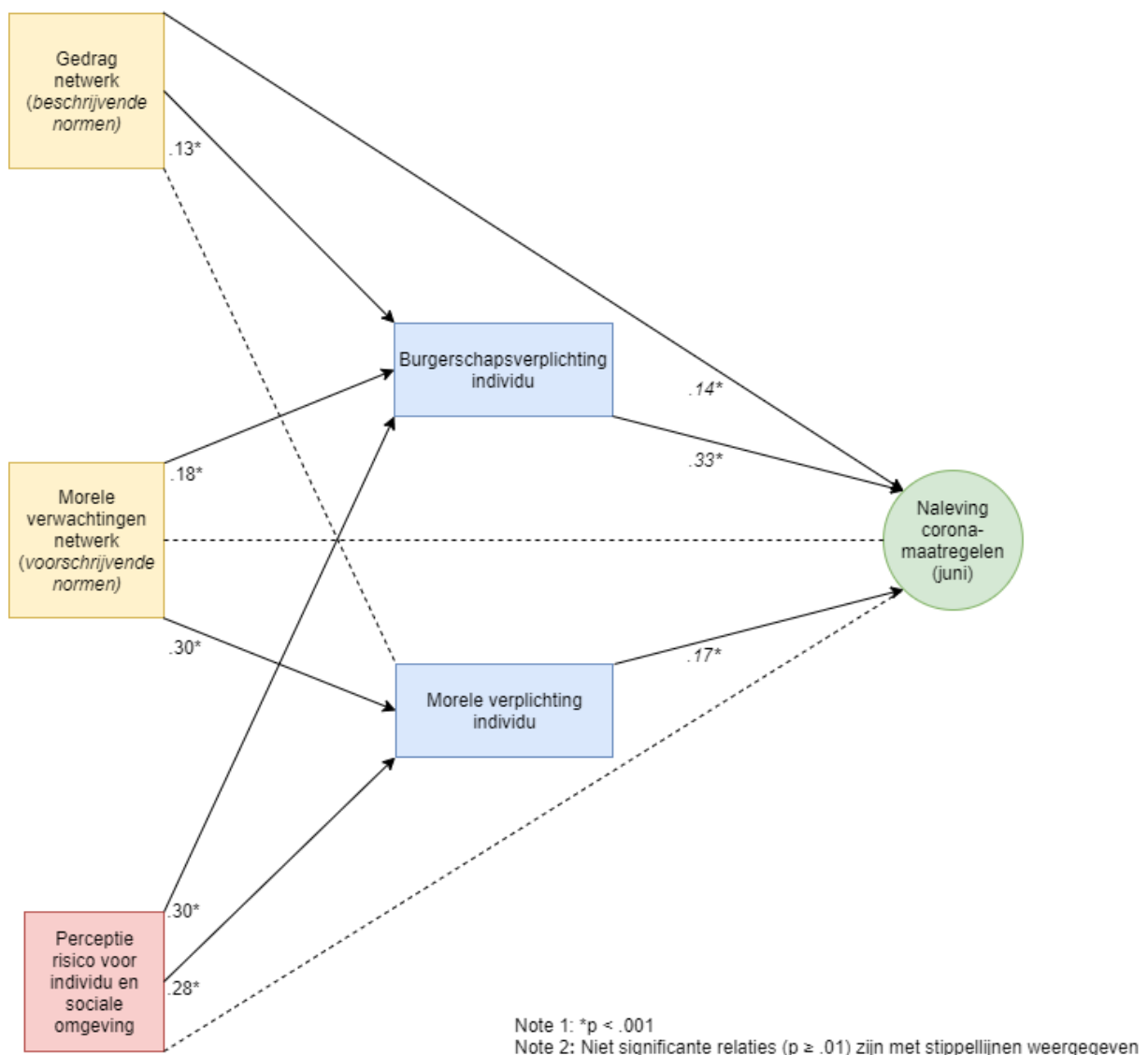

Figuur 14. Perceptie Nederlanders van impact maatregelen op het economisch, psychologisch en sociaal welzijn van mensen in hun sociale netwerk

In totaal zijn er maar weinig Nederlanders (12%) die in hun sociale netwerk (bijna) niemand getroffen hebben zien worden door de beperkingen van de coronamaatregelen: 17% geeft aan dat mensen in hun sociale netwerk op één terrein zijn getroffen, 46% stelt dat dit voor twee terreinen het geval is, en 25% heeft op alle drie de terreinen nadelige gevolgen gezien.

4.6. Normen netwerk en risico's voor sociale omgeving gerelateerd aan naleving

De analyses wijzen uit dat de beschrijvende normen (waargenomen gedrag) en voorschrijvende normen van het sociale netwerk sterk samenhangen met het strikt naleven van de coronamaatregelen (zie Figuur 15 en Appendix D). Naarmate Nederlanders meer mensen in hun sociale netwerk de coronamaatregelen zien naleven en zij meer het idee hebben dat hun sociale netwerk vindt dat men zich aan de maatregelen behoort te houden, zijn zij zelf meer geneigd om de maatregelen na te leven. Van alle besproken factoren uit de sociale omgeving die gerelateerd zijn aan de naleving blijken dus enkel de normen van het netwerk significant samen te hangen met de striktheid waarmee de Nederlandse bevolking de maatregelen opvolgt.

Figuur 15. Diagram resultaten mediatie model naleving coronamaatregelen (juni) door Nederlandse bevolking (N = 1,504)

Het naleven van de coronamaatregelen door mensen in het sociale netwerk houdt sterk verband met de mate waarmee mensen de maatregelen zelf opvolgen. Dit kan deels verklaard worden aan de hand

van de relatie die de beschrijvende normen van het sociale netwerk hebben met de eigen burgerschapsverplichtingen. Nederlanders die in hun sociale netwerk meer mensen de preventiemaatregelen zien opvolgen zijn meer geneigd om burgerschapsverplichtingen ten aanzien van de maatregelen te onderschrijven, wat vervolgens weer samenhangt met een sterkere neiging om de maatregelen strikt op te volgen.

Verder blijkt dat de relatie tussen de voorschrijvende normen van het sociale netwerk en het naleven van de maatregelen statistisch geheel verklaard kan worden door de relatie van deze normen met de gevoelens van morele verplichtingen en burgerschapsverplichtingen die mensen zelf ervaren. Naarmate mensen het idee hebben dat hun netwerk het noodzakelijker vindt dat men zich aan de coronamaatregelen moet houden, lijken zij gesterkt te worden in hun eigen gevoelens van verplichting. Dit hangt vervolgens samen met een sterkere neiging om de maatregelen strikt op te volgen.

Wanneer we bij de analyse een minder strikte toetsingsgrootte in acht nemen (een betrouwbaarheidsinterval van 95%), wordt duidelijk dat er ook een verband bestaat tussen de voorschrijvende normen van de samenleving en het naleven van de preventiemaatregelen. Naarmate mensen meer het idee hebben dat de samenleving vindt dat men zich aan de maatregelen moet houden, lijken zij eveneens gesterkt te worden in hun eigen gevoelens van morele verplichting omtrent het naleven van de maatregelen. Dit hangt vervolgens weer samen met het strikt opvolgen van de coronamaatregelen. Opgemerkt dient te worden dat deze relatie enkel bestaat bij een lager significantieniveau en in vergelijking met het effect van de voorschrijvende normen van het sociale netwerk drie keer zwakker is.

Tot slot maken de analyses duidelijk dat de eerder beschreven relatie tussen de risicoperceptie van een besmetting voor het individu en het naleven van de preventiemaatregelen niet alleen bestaat voor het gevaar dat een besmetting voor iemand zelf vormt, maar ook met de inschatting van de risico's voor het sociale netwerk en de samenleving in zijn geheel. Naarmate mensen deze risico's hoger inschatten, zijn zij sterker geneigd om de maatregelen na te leven.

De relatie die de risicoperceptie van een infectie heeft met het naleven van de maatregelen blijkt volledig verklaard te worden door de samenhang die deze inschatting heeft met gevoelde verplichtingen. Naarmate mensen meer geneigd zijn om een infectie als gevaarlijk te zien voor zichzelf of hun sociale omgeving, zullen zij meer geneigd zijn om morele verplichtingen en burgerschapsverplichtingen over het naleven van de maatregelen te onderschrijven. Het onderschrijven hiervan hangt weer samen met het strikter opvolgen van de maatregelen.

4.7. Deelconclusie

Dit onderzoek laat zien dat het sociale netwerk in de coronatijd van belang is voor Nederlanders. Door de coronamaatregelen spreekt een meerderheid van de Nederlandse bevolking (veel) minder mensen dan normaal. Het coronavirus is binnen het sociale netwerk echter regelmatig onderwerp van gesprek en een meerderheid vertrouwt wat de mensen in hun netwerk hen hierover vertellen. Normatieve verwachtingen ten aanzien van het naleven van de preventiemaatregelen vinden volgens veel Nederlanders breed weerklank in hun sociale netwerk. Slechts een enkeling is van mening dat niemand in hun netwerk vindt dat de maatregelen nageleefd hoeven te worden. Ook ziet de overgrote meerderheid van de bevolking dat de meeste mensen of (bijna) iedereen in hun sociale netwerk de gedragsmaatregelen navolgen. Er is dus brede ondersteuning in de netwerken voor de coronamaatregelen wat tot uiting komt in voorschrijvende normen (wat mensen vinden dat je behoort te doen) en beschrijvende normen (wat men ziet dat anderen doen).

De waargenomen verwachtingen ('voorschrijvende normen') en het waargenomen gedrag ('beschrijvende normen') van het sociale netwerk hangen sterk samen met de striktheid waarmee Nederlanders de coronamaatregelen opvolgen. Naarmate de bevolking meer mensen in hun sociale netwerk de coronamaatregelen ziet naleven of het idee heeft dat morele verwachtingen omtrent de preventiemaatregelen meer door het netwerk onderschreven worden, voelen zij zelf sterker de verplichtingen om zich aan de maatregelen te houden. Dit hangt vervolgens weer samen met het strikter naleven van de maatregelen dan bij anderen met een sociaal netwerk waarin dit niet of minder het geval is.

Opvallend is dat het waargenomen gedrag van de samenleving niet samenhangt met de striktheid waarmee mensen de coronamaatregelen naleven. Dit suggereert dat mensen zich niet zozeer aan de coronamaatregelen houden omdat zij anderen in de samenleving dit zien doen, maar omdat zij mensen in hun sociale netwerk de maatregelen zien naleven. Wat de maatschappij vindt dat men behoort te doen, doet er wel toe, maar het effect hiervan is veel zwakker dan het effect van wat het sociale netwerk vindt dat men moet doen en enkel significant bij een minder strikte toetsingsgrootheid. Mensen houden zich dus niet alleen strikter aan de preventiemaatregelen omdat de samenleving dit van hen verwacht, maar voornamelijk wanneer zij denken dat deze verwachting bestaat onder de mensen in hun sociale netwerk.

Tot slot blijkt uit de analyses dat de inschatting van het risico dat een besmetting vormt voor mensen en hun sociale omgeving sterk samenhangt met de mate waarin de preventiemaatregelen worden nageleefd. Dit verband blijkt volledig verklaard te kunnen worden aan de hand van de relatie die de risico-inschatting heeft met de gevoelde morele verplichtingen en burgerschapsverplichtingen.

Naarmate mensen meer geneigd zijn om een besmetting als gevaarlijk te zien voor zichzelf of hun sociale omgeving, zullen zij zich ook meer verplicht voelen om de preventie maatregelen op te volgen, wat vervolgens weer gerelateerd is aan het daadwerkelijk opvolgen van de maatregelen.

5. Algemene conclusies

Uit dit onderzoek blijkt dat de Nederlandse bevolking de gedragsmaatregelen tegen de verspreiding van het coronavirus in de beginmaanden van de crisis strikt heeft nageleefd. In juni nam de naleving van de preventiemaatregelen af, maar deze was nog steeds aanzienlijk. De trouwe opvolging van de basismaatregelen en de brede steun hiervoor maken duidelijk dat de overheid er goed in geslaagd is om draagkracht te creëren voor het navolgen van de maatregelen.

De vraag is echter waarom sommige mensen zich strikt aan de maatregelen houden, terwijl anderen dit veel minder of zelfs niet doen. Eerder onderzoek heeft zich voornamelijk gericht op het individu en vastgesteld dat persoonlijkheid, politieke oriëntatie, risicopercepties en de verwachte impact van de maatregelen er toe doen (Briscese et al., 2020; Rothgerber et al., 2020; Wong & Jensen, 2020; Zajenkowski et al., 2020). Het huidige onderzoek bevestigt een deel van deze bevindingen. Mensen met een rechtspopulistische politieke oriëntatie houden zich minder aan de maatregelen dan mensen met andere politieke voorkeuren. Daarentegen zijn mensen geneigd om de gedragsmaatregelen strikter in acht nemen naarmate zij een besmetting gevaarlijker vinden voor zichzelf of hun sociale omgeving (zie ook: Skinner, Chiro & Champion, 2015). In het huidige onderzoek is geen verband gevonden tussen de impact van de maatregelen op economisch, psychologisch of sociaal vlak en het naleven van de maatregelen.

Het meest centrale resultaat van het huidige onderzoek is dat sociale factoren een belangrijke rol spelen bij het naleven van de coronamaatregelen. Mensen houden zich strikter aan de coronamaatregelen als zij dit als hun morele plicht of burgerschapsplicht zien. Het onderzoek wijst uit dat deze gevoelde verplichtingen sterk samenhangen met de mate waarin mensen in hun sociale netwerk ondersteuning zien voor deze verplichtingen ('voorschrijvende normen') en zij mensen in hun netwerk de gedragsmaatregelen zien naleven ('beschrijvende normen').

Eerder wetenschappelijk onderzoek laat zien dat sociale netwerken een cruciale rol spelen in de verspreiding van het coronavirus (Saraswathi et al., 2020; Liu et al., 2020; Mogi & Spijker, 2020). Infecties vinden vaak plaats door de sociale interacties binnen sociale netwerken, zoals tijdens familiebijeenkomsten, feestjes of andere gelegenheden waar vrienden en kennissen bij elkaar komen. Ook in Nederland dragen de interacties in de privésfeer sterk bij aan de recente toename van het aantal coronabesmettingen (Rijksoverheid, 2020b). De resultaten van dit onderzoek bieden hier een verklaring voor. In lijn met theorieën over het ontstaan van sociale normen (Borsari & Carey, 2003; Cialdini, Kallgren & Reno, 1991) passen mensen hun gedrag aan aan wat zij hun contacten zien doen en denken dat hun contacten gepast vinden. Als je op een feestje komt waar geen ruimte is om 1.5-meter afstand te houden en je met een kus wordt begroet, dan concludeer je dat jouw netwerk de

maatregelen niet zo belangrijk vindt. Vervolgens voel je jezelf minder verplicht om je aan de maatregelen te houden en zal je dit ook minder strikt doen.

Dit onderzoek laat echter ook zien dat sociale netwerken kansen bieden om de verspreiding van het coronavirus in te perken. Naarmate mensen meer denken dat hun contacten vinden dat je de maatregelen behoort op te volgen en waarnemen dat hun contacten zich aan de maatregelen houden, zijn zij sterker geneigd om zich aan de maatregelen te houden. Van alle onderzochte relaties uit de sociale omgeving blijken dit de enige factoren te zijn die duidelijk samenhangen met de mate waarmee mensen de coronamaatregelen opvolgen. Voor de naleving blijkt het niet uit te maken hoe gevaarlijk een besmetting door mensen in het netwerk wordt gezien of wat voor impact de maatregelen op hun welzijn heeft gehad; enkel de waargenomen sociale normen doen ertoe. Naarmate Nederlanders meer mensen in hun netwerk de maatregelen zien naleven of zij het idee hebben dat meer mensen in hun netwerk de maatregelen goedkeuren, voelen zij zich meer verplicht om zich aan de regels te houden en zullen zij dit ook strikter doen.

Een belangrijk resultaat van het onderzoek is dat het waargenomen gedrag van de samenleving niet samenhangt met de mate waarin mensen de coronamaatregelen naleven. Nederlanders volgen de coronamaatregelen dus niet op omdat zij zien dat anderen in de samenleving dit doen, maar omdat zij mensen in hun sociale netwerk dit zien doen. Voorschrijvende normen vanuit de samenleving hebben wel een zwak effect. Naarmate mensen meer het idee hebben dat de samenleving vindt dat zij zich aan de maatregelen behoren te houden, lijken zij eveneens gesterkt te worden in hun eigen gevoelens van morele verplichting omtrent het naleven van de maatregelen, wat vervolgens weer samenhangt met een striktere navolging hiervan. Opgemerkt dient te worden dat deze relatie enkel bij een minder strikte statistische toetsingsgrootte bestaat en het effect drie keer zo klein is als het effect van wat het sociale netwerk vindt dat mensen behoren te doen.

Dit maakt duidelijk dat het belangrijk is om het sociale netwerk in ogenschouw te nemen bij het vormgeven van preventiebeleid tegen de verspreiding van het coronavirus. Dit onderzoek laat zien dat Nederlanders vertrouwen wat de meeste mensen in hun netwerk hen over het coronavirus vertellen. Ook hebben zij het idee dat de preventiemaatregelen in hun netwerk meer in acht worden genomen dan in de samenleving in het algemeen. Mensen die zich strikter aan de coronamaatregelen houden zijn met name zij die dit gedrag in het eigen netwerk vaker zien alsook zij die in hun netwerk vaker de verwachting waarnemen dat men zich aan de maatregelen behoort te houden.

Voor beleidsmakers biedt het sociale netwerk dan ook een belangrijk aanknopingspunt om de bevolking te stimuleren zich aan de maatregelen te houden. Wereldwijd zijn er reeds verschillende overheids campagnes tegen de verspreiding van het coronavirus actief die zich richten op het sociale

netwerk. Zo roept Australië mensen op om zich aan maatregelen te houden om lokale netwerken te beschermen (“Protect our communities”) en is er in Texas een campagne actief waarin mensen opgeroepen worden om zich aan de maatregelen te houden, zodat de economische schade van de crisis voor hun sociale netwerk beperkt blijft (“Stand Tall for Small”). In deze campagnes worden de effecten van de coronasituatie op het sociale netwerk aangegrepen om mensen te stimuleren zich aan de maatregelen te houden.

De resultaten van het huidige onderzoek wijzen naar een andere manier om sociale netwerken in te zetten. Omdat mensen sterk beïnvloed worden door wat zij in hun netwerk waarnemen kan het sociale netwerk ook zelf geactiveerd worden om anderen tot het naleven van de gedragsmaatregelen aan te sporen. Als ik me aan de maatregelen houd, dit in mijn gedrag duidelijk laat zien en ook aan mijn sociale contacten vertel, dan zullen de mensen in mijn netwerk mogelijk gestimuleerd worden om dit ook te doen. In sociale netwerken kunnen zulke simpele stappen aanzienlijke gevolgen hebben: omdat sociale netwerken uit hechte groepjes mensen bestaan, maar iedereen ook weer unieke contacten heeft², kan het gedrag van één persoon impact hebben op een groot aantal mensen. Deze persoon stimuleert eerst mensen in het eigen netwerk om zich aan de maatregelen te houden en vervolgens verspreiden deze mensen het gedrag verder in hun eigen netwerken. Onderzoek naar zulke ‘netwerkinterventies’ hebben laten zien dat enkele mensen tot gedragsveranderingen van velen kunnen leiden (Banerjee et al., 2013; Paluck et al., 2016; Valente, 2012).

Dit betekent dat ieder van ons een rol kan spelen in het voorkomen van een verdere verspreiding van het coronavirus. Onderzoek heeft laten zien dat mensen beïnvloed worden door wat zij hun sociale contacten zien doen en wat zij denken dat hun contacten juist en verkeerd vinden (Borsari & Carey, 2003; Cialdini, Kallgren & Reno, 1991). Het is dus belangrijk om hardop te zeggen dat we het belangrijk vinden om de maatregelen na te leven.³ Zo lijkt het bijvoorbeeld zinvol om voorafgaand aan een bijeenkomst in een groepsapp te vermelden dat men zich aan de 1.5-meter afstand zal houden. Mogelijk zijn er andere mensen die het hiermee eens zijn, maar durven zij dit pas aan te geven wanneer zij zien dat anderen dit ook doen.

---

² In wetenschappelijke termen worden sociale netwerken gekenmerkt door een “small-world” structuur: hechte clusters van mensen die met elkaar omgaan, maar ook voldoende verbindingen tussen zulke hechte clusters (Watts & Strogatz, 1998).

³ Een belangrijke kanttekening bij deze conclusie is dat dit onderzoek cross-sectioneel is en dus geen conclusies over een causaal verband toestaat. Het zou dus kunnen zijn dat mensen hun eigen gedrag op hun netwerk projecteren: mensen die de maatregelen minder strikt naleven zouden kunnen denken dat hun netwerk dat ook doet. Echter, ook dan zou onze aanbeveling positieve gevolgen hebben. Door hardop te zeggen dat men de maatregelen naleeft corrigeert men mogelijke verkeerde percepties over wat de mensen in een netwerk doen. Mogelijk heeft dit alsnog het beoogde effect.

In een samenleving waar veel mensen “doe maar normaal, dan doe je al gek genoeg” onderschrijven bestaat het gevaar dat sommigen bang zijn voor negatieve reacties als zij aangeven zich aan de maatregelen te willen houden. Sociale media kunnen een effectief middel zijn om dit te voorkomen. Zo zijn er corona-emoji's ontworpen die “in één oogopslag en op een luchtige manier de regels uitleggen” (RTL, 2020). Zulke emoji's maken het bericht dat men graag afstand wil houden mogelijk minder zwaar. Hashtag-campagnes kunnen Nederlanders eveneens helpen om op een positieve wijze binnen hun netwerken meer open te zijn over het navolgen van de preventiemaatregelen. Bijvoorbeeld kun je de uitnodigingen voor je verjaardagsfeest afsluiten met “maar hou je alsjeblieft aan de afstandsregel en blijf thuis wanneer je klachten hebt #daslief”.

Het is dus belangrijk om op te merken dat we niet adviseren om anderen erop aan te spreken dat ze de maatregelen niet navolgen. Dit kan makkelijk tot onenigheid, ruzie en polarisatie leiden. In plaats daarvan lijkt het zinvol om gewoon hardop te zeggen dat jij je aan de maatregelen houdt en dat jij het belangrijk vindt om dit te doen. Dit alleen kan al een verschil maken. Als we er ons van bewust zijn dat de mensen om ons heen zich aan de maatregelen houden, dan doen we dit zelf ook sneller. Het gaat dus om kleine, maar herhaalde opmerkingen, zoals met een glimlach zeggen dat je vanwege het coronavirus tijdelijk niet wilt zoenen om je vrienden te begroeten. Of het aan vrienden en familie blijven vertellen hoe moeilijk het soms is om 1.5-meter afstand te houden tijdens het boodschappen doen.

Een overheids campagne die mensen aanmoedigt om aan elkaar te vertellen dat we de maatregelen belangrijk vinden en ook naleven zou er aan bij kunnen dragen verdere verspreiding van het coronavirus te voorkomen.

Corona in de ban? Zeg het elkaar dan!

Bijlagen

Appendix A: Methodologische verantwoording

Dit onderzoek is uitgevoerd door de Universiteit Utrecht en goedgekeurd door de Ethische Toetsingscommissie van de Faculteit Sociale Wetenschappen. Het selecteren van de steekproef is gebeurd middels een online panel (Stempunt; 66,000 actieve leden). Respondenten kregen van het panel per mail een uitnodiging om aan het onderzoek deel te nemen. In totaal is de vragenlijst 1,766 keer ingevuld. De dataverzameling liep van 12 juni tot 15 juni 2020.

De eerste meting van dit onderzoek is uitgevoerd onder een representatief deel van de Nederlandse bevolking. Middels de *Gouden Standaard van het CBS* (gebaseerd op sekse, leeftijd, opleiding en regio) is er tijdens de analyse gecorrigeerd voor eventuele afwijkingen tussen demografische kenmerken van de steekproef en de Nederlandse bevolking.

Voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst kregen respondenten informatie over het onderzoek en werden zij op hun rechten gewezen. Na akkoord met deelname aan het onderzoek kreeg de steekproef een aandachtscheck te zien, waarin deelnemers gevraagd werden een specifiek antwoord te selecteren. Respondenten mochten iedere vraag onbeantwoord laten als zij die liever niet invulden. Ook hadden zij het recht om zonder opgave van reden te stoppen met deelname aan het onderzoek.

Respondenten (74) die niet akkoord gingen met deelname aan het onderzoek, de aandachtscheck niet correct invulden (112) of een of meerdere vragen niet ingevuld hadden (51) zijn niet meegenomen in het onderzoek. Eveneens zijn respondenten (25) waarvan onvoldoende demografische gegevens bekend waren om te corrigeren voor eventuele afwijkingen tussen de steekproef en de Nederlandse bevolking uitgesloten van de analyses. Na het uitsluiten van respondenten (15%) op bovengenoemde criteria bestond de steekproef uit 1,504 respondenten.

Appendix B: Lijst met gebruikte vragen

Indicator	Vraag	Antwoordcategorieën
Afhankelijke variabele		
Naleving coronamaatregelen (juni)	Hoe strikt houdt u zich op dit moment aan de coronamaatregelen van de regering?	1. Helemaal niet. 2. Een beetje. 3. Best wel. 4. Strikt. 5. Heel strikt.
Specifieke maatregelen	Aan welke coronamaatregelen houdt u zich op dit moment? (meerdere antwoorden mogelijk)	1. 1.5 meter afstand houden 2. Vaak handen wassen 3. Bezoek aan risicogroepen beperken. 4. Vermijd drukte
Naleving coronamaatregelen (april/mei)	Hoe strikt heeft u zich de eerste twee maanden (april, mei) aan de coronamaatregelen gehouden?	1. Helemaal niet - 5. Heel strikt.
Specifieke maatregelen	Aan welke coronamaatregelen heeft u zich de eerste twee maanden (april, mei) gehouden? (meerdere antwoorden mogelijk)	1. 1.5 meter afstand houden 2. Vaak handen wassen 3. Bezoek aan risicogroepen beperken. 4. Vermijd drukte 5. Blijf zoveel mogelijk thuis
Sociaal netwerk		
Definitie	De volgende vragen gaan over uw sociale netwerk. Hiermee bedoelen we mensen met wie u niet samenwoont, maar met wie u praat over dingen die voor u belangrijk zijn.	
Samenstelling netwerk	Als u aan uw sociale netwerk denkt, wie behoren hier dan toe? (meerdere antwoorden mogelijk)	1. Vriend/vriendin. 2. Vrienden. 3. Familieleden. 4. Collega's. 5. Buren. 6. Anderen.
Verandering netwerk	De volgende vragen gaan over de mensen die u zojuist heeft aangekruist, uw sociale netwerk Spreekt u door de coronamaatregelen minder of meer van deze mensen dan normaal?	1. Veel minder mensen. 2. Minder mensen. 3. Niet minder/niet meer mensen. 4. Meer mensen. 5. Veel meer mensen.

Frequentie contact	Hoe vaak spreekt u de meeste van hen op dit moment?	1. Minder dan een keer per week. 2. Een keer per week. 3. Meerdere keren per week. 4. Om de dag. 5. Dagelijks.
Dichtheid netwerk	Hoe goed kennen de mensen in uw sociale netwerk elkaar?	1. (Bijna) niemand kent elkaar. 2. Sommigen kennen elkaar. 3. Ongeveer de helft kent elkaar. 4. De meesten kennen elkaar. 5. (Bijna) iedereen kent elkaar.
Gesprek coronavirus	Hoe vaak praat u met mensen uit uw netwerk over het coronavirus?	1. (Bijna) nooit. 2. Zelden. 3. Soms. 4. Vaak. 5. Heel vaak.
Vertrouwen informatie	Van hoeveel mensen uit uw sociale netwerk vertrouwt u wat ze vertellen over het coronavirus?	1. (Bijna) niemand. 2. Sommigen. 3. Ongeveer de helft. 4. De meesten. 5. (Bijna) iedereen.
Vitale sectoren	Zijn er mensen in uw netwerk die werkzaam zijn in de volgende vitale sectoren? (meerdere antwoorden mogelijk)	1. Nee. 2. Zorg. 3. Veiligheid. 4. Onderwijs. 5. Vervoer. 6. Opvang. 7. Overheid. 8. Ja, een andere vitale sector: [..].
Informationele invloeden		
Perceptie van impact		
Economische impact	Hoeveel mensen in uw sociale netwerk.. Hebben door de coronamaatregelen hun baan of een deel van hun inkomen verloren?	1. (Bijna) niemand - 5. (B.) iedereen.
Psychologische impact	Maken zich door het coronavirus vaker zorgen of hebben meer last van stress dan normaal?	1. (Bijna) niemand - 5. (B.) iedereen.
Sociale impact	Voelen zich door de coronamaatregelen eenzamer dan normaal?	1. (Bijna) niemand - 5. (B.) iedereen.
Perceptie risico coronabesmetting		
Risico infectie volgens netwerk	Hoeveel mensen in uw sociale netwerk.. Denken dat een besmetting met het coronavirus gevaarlijk is?	1. (Bijna) niemand - 5. (B.) iedereen.

Normatieve invloeden: beschrijvende normen en morele verplichtingen		
Netwerk		
Beschrijvende norm (juni)	Hoeveel mensen in uw sociale netwerk.. Houden zich op dit moment aan de coronamaatregelen?	1. (Bijna) niemand - 5. (B.) iedereen.
Beschrijvende norm (april/mei)	Hebben zich de eerste twee maanden (april, mei) aan de coronamaatregelen gehouden?	1. (Bijna) niemand - 5. (B.) iedereen.
Prescriptieve norm	Vinden dat men zich aan de coronamaatregelen behoort te houden?	1. (Bijna) niemand - 5. (B.) iedereen.
Sociale sancties	Nemen het anderen kwalijk wanneer zij zich niet aan de coronamaatregelen houden?	1. (Bijna) niemand - 5. (B.) iedereen.
Samenleving		
Beschrijvende norm (juni)	Hoeveel mensen in Nederland.. Houden zich op dit moment aan de coronamaatregelen?	1. (Bijna) niemand - 5. (B.) iedereen.
Beschrijvende norm (april/mei)	Hebben zich de eerste twee maanden (april, mei) aan de coronamaatregelen gehouden?	1. (Bijna) niemand - 5. (B.) iedereen.
Prescriptieve norm	Vinden dat men zich aan de coronamaatregelen behoort te houden?	1. (Bijna) niemand - 5. (B.) iedereen.
Sociale sancties	Nemen het anderen kwalijk wanneer ze zich niet aan de coronamaatregelen houden?	1. (Bijna) niemand - 5. (B.) iedereen.
Individu		
Perceptie risico coronabesmetting		
Risicogroep	Behoort u of iemand in uw huishouden tot een risicogroep voor het coronavirus?	1. Ja. 2. Nee.
Risico infectie voor individu	Hoe gevaarlijk lijkt het u als u door het coronavirus besmet zult raken?	1. Helemaal niet gevaarlijk. 2. Niet gevaarlijk. 3. Een beetje gevaarlijk. 4. Gevaarlijk. 5. Heel gevaarlijk.
Risico infectie voor samenleving	Hoe gevaarlijk is besmetting met het coronavirus voor mensen in het algemeen?	1. H. niet gevaarlijk - 5. H. gevaarlijk.
Risico infectie voor sociaal netwerk	Hoe gevaarlijk is besmetting met het coronavirus voor de meeste mensen in uw sociale netwerk?	1. H. niet gevaarlijk - 5. H. gevaarlijk

Impact coronamaatregelen		
Economische impact I	Heeft uw huishouden door de coronamaatregelen een deel van het inkomen verloren?	1. Ja. 2. Nee.
	[Filter: Ja] Hoeveel inkomen heeft uw huishouden door de coronamaatregelen verloren?	1. Een beetje. 2. Redelijk veel. 3. Veel. 4. Heel veel.
Economische impact II	Geef aan of u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken. Ik maak me zorgen dat ik door de coronamaatregelen mijn baan of een deel van mijn inkomen zal verliezen.	1. Helemaal oneens. 2. Oneens. 3. Een beetje eens. 4. Eens. 5. Helemaal eens.
Psychologische impact	Door het coronavirus maak ik me vaker zorgen en/of heb ik meer last van stress dan normaal.	1. Helemaal oneens - 5. H. eens.
Sociale impact	Door de coronamaatregelen voel ik me eenzamer dan normaal.	1. Helemaal oneens - 5. H. eens.
Morele verplichtingen		
Prescriptieve norm	Bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?	1. Helemaal oneens - 5. H. eens.
	Voor mij is het vanzelfsprekend dat men zich aan de coronamaatregelen behoort te houden.	
Sociale sancties	Ik neem het anderen kwalijk wanneer zij zich niet aan de coronamaatregelen houden.	1. Helemaal oneens - 5. H. eens.
Burgerschapsverplichtingen		
Persoonlijke verantwoordelijkheid	Bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?	1. Helemaal oneens - 5. H. eens.
	Ik voel me verantwoordelijk om andere mensen niet met het coronavirus te besmetten.	
Burgerplicht	Ik vind dat het mijn burgerplicht is om me aan de coronamaatregelen te houden.	1. Helemaal oneens - 5. H. eens.
Sociale cohesie	Alleen als we allemaal samenwerken krijgen we het coronavirus onder controle.	1. Helemaal oneens - 5. H. eens.
Controle variabelen		
Aandachtscheck	Selecteer het antwoord 'eens' zodat wij weten dat de vragenlijst goed werkt.	1. Helemaal oneens - 5. H. eens.
Effectiviteit coronamaatregelen	De coronamaatregelen helpen tegen de verspreiding van het coronavirus.	1. Helemaal oneens - 5. H. eens.
Institutioneel vertrouwen I	Het coronavirus is helemaal niet zo ernstig als de overheid ons willen doen geloven.	1. Helemaal oneens - 5. H. eens.

Institutioneel vertrouwen II	De informatie van de overheid over het coronavirus is te vertrouwen.	1. Helemaal oneens - 5. H. eens.
Libertarisme	De overheid mag zich niet te veel met het leven van gewone burgers bemoeien.	1. Helemaal oneens - 5. H. eens.
Demografische kenmerken		
Sekse	Wat is uw geslacht?	1. Man. 2. Vrouw.
Leeftijd	Hoe oud bent u?	[..]
Opleiding	Welke opleiding heeft u gevolgd?	1. Laag (VMBO-B, MBO-1, basisschool, geen opleiding). 2. Midden (HAVO/VWO, MBO2-4, VMBO-GT/MAVO, prop. HBO/WO). 3. Hoog (BA/MA HBO/WO)
Nielsen regio's*	In welke gemeente woont u?	0. G3 1. Randgemeenten 2. Noord 3. Oost 4. West 5. Zuid
Huishouden*	Uit hoeveel personen bestaat uw huishouden, inclusief uzelf?	1. 1 persoon 2. 2 personen of meer
Beroep*	Welke situatie is op dit moment op u van toepassing?	1. Niet-werkend. 2. Werkend
Etniciteit*	In welk land bent u geboren?	1. Nederland 2. Niet-Westerse afkomst 3. Westerse afkomst
Stemgedrag	Op welke partij zou u stemmen wanneer er nu verkiezingen zouden zijn?	1. VVD. 2. PvdA. 3. PVV. 4. CDA. 5. Groenlinks. 6. FvD. 7. D66. 8. SP. 9. ChristenUnie. 10. Partij voor de Dieren. 11. SGP. 12. DENK. 13. 50PLUS. 14. Overige partijen.
Vitale sectoren*	Bent u werkzaam in de volgende vitale sectoren? (meerdere antwoorden mogelijk)	1. Nee. 2. Ja.
*De oorspronkelijke categorieën van deze vragen zijn voor de analyse gehercodeerd naar de weergegeven antwoordcategorieën.		

Appendix C: Beschrijvende tabel

Tabel 2. Ongewogen gemiddelden, standaarddeviaties en bereik van alle items (N = 1,504)

	Bereik	Gemiddelde/proporctie	SD
<i>Afhankelijke variabele</i>			
Naleving coronamaatregelen april/mei	1-5	4.16	.87
Maatregelen			
1.5 meter afstand	0/1	.92	-
Drukke vermijden	0/1	.90	-
Handen wassen	0/1	.88	-
Risicogroepen niet bezoeken	0/1	.85	-
Zoveel mogelijk thuis blijven	0/1	.81	-
Naleving coronamaatregelen juni	1-5	3.42	.85
Maatregelen			
1.5 meter afstand	0/1	.86	-
Drukke vermijden	0/1	.85	-
Handen wassen	0/1	.83	-
Risicogroepen niet bezoeken	0/1	.78	-
<i>Onafhankelijke variabelen</i>			
Impact coronamaatregelen (individu)			
Verlies baan/inkomen	1-5	1.30	.79
Economische impact	1-5	2.05	1.18
Psychologische impact	1-5	2.68	1.21
Sociale impact	1-5	2.65	1.23
Impact coronamaatregelen (sociaal netwerk)			
Economische impact	1-5	1.38	.71
Psychologische impact	1-5	2.23	.97
Sociale impact	1-5	2.16	.99
Risico's corona-infectie			
Voor individu	1-5	3.31	1.01
Voor sociaal netwerk	1-5	3.12	.89
Voor samenleving	1-5	3.46	.77
Volgens sociaal netwerk	1-5	3.53	1.09

Tabel 2. Ongewogen gemiddelden, standaarddeviaties en bereik van alle items (N = 1,504)

	Bereik	Gemiddelde/proporctie	SD
Voorschrijvende normen (individu)			
Morele verplichtingen	1-5	3.88	.88
Burgerschapsverplichtingen	1-5	4.12	.77
Sociale normen (sociaal netwerk)			
Beschrijvende normen april/mei	1-5	4.24	.82
Beschrijvende normen juni	1-5	3.76	.89
Morele verplichtingen	1-5	3.48	.93
Sociale normen (samenleving)			
Beschrijvende normen april/mei	1-5	4.03	.74
Beschrijvende normen juni	1-5	3.27	.79
Morele verplichtingen	1-5	3.33	.79
Controle variabelen			
Sekse (referentiecategorie: man)	0/1	.47	-
Leeftijd	18-75	49.2	16.0
Opleiding	1-3	2.10	.70
Risicogroep	0/1	.49	-
Effectiviteit maatregelen	1-5	3.94	.87
Libertarisme	1-5	2.84	1.10
Institutioneel vertrouwen	1-5	3.69	.89
Contact met netwerk	1-25	5.24	3.82
Werkzaam in vitale sector			
Individu	0/1	.37	-
Sociaal netwerk	0/1	.77	-

Appendix D: Resultaten analyses

Tabel 3. Directe en indirecte effecten van een mediatiemodel dat de naleving van de coronamaatregelen in juni voorspelt (N = 1,504)

		Naleving coronamaatregelen juni					
		Verklaarde variantie		.394			
		Parameters				99% CI	
		β	<i>B</i>	<i>SD</i>	<i>p</i>	-.5%	.5%
Impact maatregelen	Individu						
<i>Direct effect</i>	Verlies baan/inkomen	-.03	-.03	.03	.31		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	-.00	-.00	.01	.88	-.02	.01
	op naleving via morele verplichtingen	-.01	-.01	.00	.31	-.03	.02
<i>Totaal effect</i>	Verlies baan/inkomen	-.03	-.03	.03	.23		
<i>Direct effect</i>	Economische impact	-.01	-.00	.02	.85		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	-.01	-.01	.01	.42	-.02	.01
	op naleving via morele verplichtingen	.00	.00	.00	.47	-.01	.01
<i>Totaal effect</i>	Economische impact	-.01	-.01	.02	.77		
<i>Direct effect</i>	Psychologische impact	-.01	-.01	.02	.69		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	.01	.01	.01	.38	-.01	.02
	op naleving via morele verplichtingen	.01	.01	.00	.06	-.00	.02
<i>Totaal effect</i>	Psychologische impact	.01	.00	.02	.85		
<i>Direct effect</i>	Sociale impact	.04	.02	.02	.26		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	.00	.00	.01	.81	-.01	.02
	op naleving via morele verplichtingen	.00	.00	.00	.95	-.01	.01
<i>Totaal effect</i>	Sociale impact	.04	.03	.02	.26		
	Sociaal netwerk						
<i>Direct effect</i>	Economische impact	.08	.08	.04	.021		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	-.02	-.02	.01	.056	-.05	.01
	op naleving via morele verplichtingen	-.01	-.01	.01	.123	-.02	.01
<i>Totaal effect</i>	Economische impact	.05	.05	.04	.158		
<i>Direct effect</i>	Psychologische impact	-.02	-.02	.03	.53		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	.01	.01	.01	.43	-.02	.03
	op naleving via morele verplichtingen	-.00	-.00	.00	.45	-.01	.01
<i>Totaal effect</i>	Psychologische impact	-.02	-.01	.03	.65		

Tabel 3. Directe en indirecte effecten van een mediatiemodel dat de naleving van de coronamaatregelen in juni voorspelt (N = 1,504)

		Naleving coronamaatregelen juni					
Verklaarde variantie		.394					
		Parameters				99% CI	
		<i>β</i>	<i>B</i>	<i>SD</i>	<i>p</i>	<i>-.5%</i>	<i>.5%</i>
<i>Direct effect</i>	Sociale impact	-.00	-.00	.03	.96		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	-.02	-.02	.01	.041	-.04	.01
	op naleving via morele verplichtingen	-.00	-.00	.00	.48	-.01	.01
<i>Totaal effect</i>	Sociale impact	-.03	-.02	.03	.45		
Risico's infectie		Individu					
<i>Direct effect</i>	Perceptie risico	.11	.11	.04	.011		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	.10	.10	.02	<.001	.04	.16
	op naleving via morele verplichtingen	.05	.05	.01	.001	.01	.08
<i>Totaal effect</i>	Perceptie risico	.26	.25	.04	<.001		
		Sociaal netwerk					
<i>Direct effect</i>	Perceptie risico	-.03	-.02	.02	.30		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	.01	.01	.01	.48	-.01	.02
	op naleving via morele verplichtingen	.01	.00	.00	.36	-.08	.04
<i>Totaal effect</i>	Perceptie risico	-.02	-.02	.03	.55		
Morele verplichtingen		Individu					
	Burgerschapsverplichtingen	.33	.48	.10	<.001		
	Morele verplichtingen	.17	.17	.05	<.001		
Sociale normen		Sociaal netwerk					
<i>Direct effect</i>	Beschrijvende normen	.14	.13	.03	<.001		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	.04	.04	.01	.003	.01	.07
	op naleving via morele verplichtingen	.01	.01	.01	.072	-.01	.03
<i>Totaal effect</i>	Beschrijvende normen	.19	.18	.03	<.001		
<i>Direct effect</i>	Voorschrijvende normen	.05	.04	.03	.20		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	.06	.05	.01	<.001	.02	.09

Tabel 3. Directe en indirecte effecten van een mediatiemodel dat de naleving van de coronamaatregelen in juni voorspelt (N = 1,504)

		Naleving coronamaatregelen juni					
Verklaarde variantie		.394					
		Parameters				99% CI	
		β	B	SD	p	-.5%	.5%
	op naleving via morele verplichtingen	.05	.05	.01	.001	.01	.08
<i>Totaal effect</i>	Voorschrijvende normen	.16	.14	.03	<.001		
Samenleving							
<i>Direct effect</i>	Beschrijvende normen	-.04	-.04	.03	.27		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	-.01	-.01	.01	.40	-.04	.02
	op naleving via morele verplichtingen	-.01	-.01	.01	.07	-.03	.00
<i>Totaal effect</i>	Beschrijvende normen	-.06	-.06	.04	.12		
<i>Direct effect</i>	Voorschrijvende normen	.02	.02	.03	.60		
<i>Indirecte effecten</i>	op naleving via burgerschapsverplichtingen	.02	.02	.01	.10	-.01	.05
	op naleving via morele verplichtingen	.01	.01	.01	.04	-.00	.03
<i>Totaal effect</i>	Voorschrijvende normen	.05	.05	.04	.15		
Controle variabelen	Sekse (referentiecategorie: man)	-.03	-.06	.04	.14		
	Leeftijd	-.01	.00	.00	.79		
	Opleiding	.04	.05	.03	.09		
	Risicogroep	.06	.10	.04	.025		
	Effectiviteit maatregelen	.01	.01	.03	.81		
	Libertarisme	-.02	-.01	.02	.59		
	Institutioneel vertrouwen	-.02	-.02	.03	.51		
	Contact met netwerk	-.06	-.01	.01	.007		
	Werkzaam in vitale sector						
	Individu	-.03	-.06	.04	.16		
	Sociaal netwerk	-.01	-.02	.05	.73		

Note: In deze tabel zijn de gestandaardiseerde coëfficiënten (β), ongestandaardiseerde coëfficiënten (B) en ongestandaardiseerde standaarddeviaties (SD) weergegeven. Significante coëfficiënten zijn vetgedrukt (onder behoeve van $p \leq .01$).

Appendix E: Nageslagen bronnen

- Althubaiti, A. (2016). Information bias in health research: definition, pitfalls, and adjustment methods. *Journal of multidisciplinary healthcare, 9*, 211-217.
- Aral, S., & Walker, D. (2011). Creating social contagion through viral product design: A randomized trial of peer influence in networks. *Management science, 57*(9), 1623-1639.
- Arpino, B., Bordone, V., & Pasqualini, M. (2020). No clear association emerges between intergenerational relationships and COVID-19 fatality rates from macro-level analyses. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 117*(32), 19116-19121.
- Banerjee, A., Chandrasekhar, A. G., Duflo, E., & Jackson, M. O. (2013). The Diffusion of Microfinance. *Science, 341*, 363–370.
- Bauhoff, S. (2011). Systematic self-report bias in health data: impact on estimating cross-sectional and treatment effects. *Health Services and Outcomes Research Methodology, 11*(1-2), 44-53.
- Block, P., Hoffman, M., Raabe, I. J., Dowd, J. B., Rahal, C., Kashyap, R., & Mills, M. C. (2020). Social network-based distancing strategies to flatten the COVID-19 curve in a post-lockdown world. *Nature Human Behaviour, 1-9*.
- Borsari, B., & Carey, K. B. (2003). Descriptive and injunctive norms in college drinking: A meta-analytic integration. *Journal of Studies on Alcohol, 64*(3), 331–341.
- Briscese, G., Lacetera, N., Macis, M., & Tonin, M. (2020). *Compliance with COVID-19 social-distancing measures in Italy: the role of expectations and duration*. National Bureau of Economic Research Working Paper 26916, 1 - 25.
- Coughlin, S. S. (1990). Recall bias in epidemiologic studies. *Journal of clinical epidemiology, 43*(1), 87-91.
- Cialdini, R. B., Kallgren, C. A., & Reno, R. R. (1991). A focus theory of normative conduct. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*. San Diego, CA: Academic Press.
- Cingano, F., & Rosolia, A. (2012). People I know: Job search and social networks. *Journal of Labor Economics, 30*(2), 291–332.
- Fowler, J. H., & Christakis, N. A. (2009). *Connected: The Surprising Power of Our Social Networks and How They Shape Our Lives*. New York: Little, Brown and Company.
- Fukuda, E., Kokubo, S., Tanimoto, J., Wang, Z., Hagishima, A., & Ikegaya, N. (2014). Risk assessment for infectious disease and its impact on voluntary vaccination behavior in social networks. *Chaos, Solitons and Fractals, 68*, 1–9.
- Kohler, H. P., Behrman, J. R., & Watkins, S. C. (2007). Social networks and HIV/AIDS risk perceptions. *Demography, 44*(1), 1–33.
- Liu, T., Gong, D., Xiao, J., Hu, J., He, G., Rong, Z., & Ma, W. (2020). Cluster infections play important roles in the rapid evolution of COVID-19 transmission: a systematic review. *International Journal of Infectious Diseases*.
- Mogi, R., & Spijker, J. (2020). The influence of social and economic ties to the spread of COVID-19 in Europe.
- Paluck, E. L., Shepherd, H., & Aronow, P. M. (2016). Changing climates of conflict: A social network experiment in 56 schools. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 113*(3), 566–571.
- Rijksoverheid. (2020a, 24 juni). *Nieuwsbrief Regeringsnieuws - Per 1 juli: 1,5 meter blijft de norm*. Verkregen via: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuwsbrieven/regeringsnieuws/2020/102>

- Rijksoverheid (2020b, 18 augustus). *Letterlijke tekst persconferentie minister-president Rutte en minister De Jonge* (18-08-20). Verkregen via: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/mediateksten/>
- RIVM. (2020, 24 juli). *Resultaten onderzoek gedragsregels en welbevinden*. Verkregen via: <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/maatregelen-welbevinden>
- Rothgerber, H., Wilson, T., Whaley, D., Rosenfeld, D. L., Humphrey, M., Moore, A., & Bihl, A. (2020). Politicizing the COVID-19 pandemic: Ideological differences in adherence to social distancing. PsyArXiv.
- RTL. (2020, 6 april). *Esther ontwierp corona-emoji's: 'Mijn favoriet is de man die werkt zonder broek'*. Verkregen via: <https://www.rtlnieuws.nl/editie/nl/artikel/5082571/esther-joran-corona-emoji-quarantaine-whatsapp-ellebooggroet>
- Saraswathi, S., Mukhopadhyay, A., Shah, H., & Ranganath, T. S. (2020). Social Network Analysis of COVID-19 Transmission in Karnataka, India. *medRxiv*. <https://doi.org/10.1101/2020.08.11.20172734>
- Scherer, C. W., & Cho, H. (2003). A social network contagion theory of risk perception. *Risk Analysis*, 23(2), 261–267.
- Skinner, C. S., Tiro, J., & Champion, V. L. (2015). Background on the health belief model. In: K. Glanz, B. K. Rimer & K. Viswanath (Eds.), *Health behavior: Theory, research, and practice* (5th ed., pp. 75 – 94). Jossey-Bass.
- Stark, T. H. (2020). Indirect contact in social networks: Challenging common interpretations of the extended contact hypothesis. *Group Processes & Intergroup Relations*, 23(3), 441–461.
- Valente, T. W. (2012). Network interventions. *Science*, 337(6090), 49-53.
- Watts, D. J., & Strogatz, S. H. (1998). Collective dynamics of ‘small-world’ networks. *Nature*, 393(6684), 440-442.
- Wong, C. M. L., & Jensen, O. (2020). The paradox of trust: perceived risk and public compliance during the COVID-19 pandemic in Singapore. *Journal of Risk Research*, 1466-4461.
- Zajenkowski, M., Jonason, P. K., Leniarska, M., & Kozakiewicz, Z. (2020). Who complies with the restrictions to reduce the spread of COVID-19?: personality and perceptions of the COVID-19 situation. *Personality and individual differences*, 166, Article 110199, 1 - 6.
- Zingora, T., Stark, T. H., & Flache, A. (2019). Who is most influential? Adolescents’ intergroup attitudes and peer influence within a social network. *Group Processes & Intergroup Relations*, In press.